

TANULMÁNYOK

Tudomány—Világnézet—Ideológia

FOGARASI BÉLA

I. Tudomány és világnézet

Tudomány és világnézet: viszonyuk alapvető jelentőségű kérdéseket vet fel, amelyek körül évezredek óta vita és harc folyik. A kérdések minden történelmi korszakban újszerűen vetődnek fel, mert a tudomány általános fejlődése nagy mértékben befolyásolja a világnézeti kérdéseket és mert minden társadalmi rendben a maga érdekeinek és szempontjainak megfelelően törekszik megoldani azokat. Milyen kérdések állanak napjainkban előtérben s hogyan járulhatunk hozzá helyes megválaszolásukhoz?

Mindenekelőtt meg kell állapodnunk abban, milyen értelemben használjuk a világnézet fogalmát. Míg a tudomány fogalmának általánosan elfogadott ismertetőjegyei vannak, a világnézet fogalmával másképpen áll a dolog. A közhasználat a világnézet kifejezéssel nem kapcsol valamely bárcsak megközelítőleg is szabatosan meghatározott fogalmat össze. Az etimológiai értelmezés legfeljebb a kifejezés történeti eredetéről nyújt felvilágosítást. A világnézet („Weltanschauung”) a német idealisztikus filozófiában, Schelling és Hegel műveiben szerepel először s szószerint világszemléletnek felelne meg. De filozófiai értelme már Hegelnél is túlmegy etimológiai jelentésén. A világnézet fogalma a XIX. század és a XX. század folyamán igen sokféle és ellentétes értelmezést nyert. Az idealizmus hatása alatt a hit, élmény, intuíció irracionális mozzanataival szövődött össze. Éppen ez az oka annak, hogy a szaktudományok művelői világnézet alatt legtöbbször olyan nézetek és meggyőződések összességét szokták érteni, amelyek tudományosan nem bizonyíthatók és amelyekkel ennél fogva a tudománynak nem kell, vagy nem is áll módjában foglalkozni. A továbbiakban ez a nézet a tudomány és világnézet között mesterséges szakadékhoz vezetett. Ehhez hozzájárult a világnézet vallásos értelmezése.

A vallásos világnézet, hívei szerint, nem is szorul tudományos megalapozásra. A vallásos világnézet a hit forrásából merít, amely szerinte magasabbrendű megismerést nyújt, mint a tudomány. A vallásos világnézet viszonya a tudományhoz hosszú időken át kimondottan teljesen negatív vagy éppen ellenséges volt. A tudományos haladás feltartóztathatatlan győzelmei e téren változásokat idéztek elő olyan értelemben, hogy a vallásos világnézet képviselői nem vonják többé kétségbe bizonyos alapvető természettudományi tanok igazságát és azokat összeegyeztetni kívánják a túlvilág, a transzcendens, természetfeletti világ elismerésével. Ugyanakkor továbbra is tagadják a tudo-

mány eredményeit olyan területeken, amelyek közvetlenül veszélyeztetik a vallásos világnézetet, vagy annak tételes tanait (csillagászat, biológia). Végül a vallásos világnézet hívei tagadják a tudomány világnézet-formáló hivatottságát és késhegyig menő harcot folytatnak a *tudományos világnézet* ellen. Mindezen okoknál fogva a tudományos világnézet rendszeres kifejtése keretében állást kell foglalni a tudomány és a vallásos világnézet viszonyának történeti fejlődéséhez és mai állásához. E helyen azonban nem térhetünk ki részletebben az itt adódó különleges, társadalmilag fontos, de elvi jelentőséggel nem bíró kérdésekre.

A világnézet fogalmát, ha azt *világi* és nem vallásos értelemben használják, a filozófiai irodalomban általában magával a filozófia fogalmával azonosítják. Ez a kérdés igen fontos számunkra abban a közvetlen összefüggésben is, amelyet a jelen dolgozatban tárgyalunk. Ha ugyanis a világnézet azonos a filozófiával, akkor a tudomány és a világnézet viszonyának kérdése is azonossá válik a tudomány és a filozófia viszonyának kérdésével. A világnézet és a filozófia viszonyát mint azonossági viszonyt azonban szintén különböző módon lehet felfogni s e felfogáson igen sok fordul meg. Mint közvetlen és mint közvetett azonossági viszonyt, mint teljes — vagy részleges azonosságot. A polgári filozófiai irányzatok általában igen tendenciózus módon azonosítják a filozófiát a világnézettel. A világnézetet ugyanis a legmesszebbmenő relativizmus alapján értelmezik. A világnézetek eszerint úgy történelmileg, mint szubjektíve (vagyis lélektanilag) relatívek. A relativista filozófus és szociológus, Simmel szerint minden nagy gondolkodónak megvan a maga saját világnézete s ez mint egyéniségének objektivizált kifejtése jogosult és értékes. A szellemtörténeti módszer megalapozója, Dilthey, a filozófiai irányzatokat egy általa felállított világnézettipológia alapján osztályozza. Szerinte három nagy világnézettípus különböztethető meg: a naturalizmus (amely alatt Dilthey helytelenül úgy a materializmust, mint a pozitívizmust érti), a szabadság idealizmusa és az objektív idealizmus. E helyen nem foglalkozunk azzal, hogy a tipológia történetileg is, logikailag is hamis sémát nyújt. Csak arra kívánunk rámutatni, hogy ez a tipológia teljes relativizmushoz vezet, vagy helyesebben abból fakad. Mind a három típust lehet indokolni és cáfolni, azok egyaránt helyesnek vagy helytelennek tekinthetők.

A filozófiának és a világnézetnek e relativizmuson és szubjektívizmuson alapuló azonosítása nem jelent mást, mint a filozófiát tudományos jellegétől kerülő úton megfosztani, a filozófiából a tudományos elemeket fokozatosan eltávolítani és a filozófia tudományos jellegét csak formailag és terminológiaiilag tartani fenn. Valóban ez a lényege a polgári filozófia törekvéseinek, amennyiben azok nem mennek át a nyílt misztikába és fideizmusba. Nyilvánvaló, hogy a filozófia és a világnézet ilyen jellegű azonosítását a leghatározottabban vissza kell utasítanunk. Ez az értelmezés nagymértékben hozzájárult ahhoz a tudományos körökben elterjedt felfogáshoz, hogy a filozófia mint világnézet nem igazi tudomány, csak áltudomány, inkább valami költészet és a filozófia története nem egyéb, mint a tévelygések sorozata.

Am az a tény, hogy a filozófia és a világnézet relativisztikus alapon keresztülvitt hamis azonosítását elvetjük, nem jelentheti azt, hogy bizonyos értelemben nem áll fenn azonosság. A marxista irodalomban a dialektikus materializmust (vagy a dialektikus materializmust és a történelmi materializmust együtt) marxista filozófiának és *mint ilyent* a marxista-leninista világnézetnek, vagy a kommunista világnézetnek nevezik. Sztálin ismert fogalmazása

szerint „a dialektikus materializmus a Kommunista Párt világnézete”. Nem lehet minden kérdést egyszerre tárgyalni és ezért csak a minket itt érdeklő összefüggésben fejtem ki álláspontomat. Nézetem szerint a dialektikus materializmus a marxizmus világnézetének filozófiai *alapja*. A világnézet azonban olyan nézetek összefüggését és teljességét jelenti, amelyek a marxizmus felfogása szerint nem merülnek ki a filozófiában. A világnézeti harcok már a Marx előtti filozófiában is társadalmi harcok eszméi kifejezései voltak. A marxizmus kialakulásával és kidolgozásával kapcsolatosan azonban a világnézet fogalma is új elemekkel gazdagodott, minőségi átalakuláson ment át. A világnézet nemcsak a világegyetemre és a természetre vonatkozó nézetek bizonyos — tudományos, vagy tudománytalan igényű — átfogó egységét jelenti, hanem az embernek a világegyetemben elfoglalt helyét, a természethez való viszonyát és az emberek egymáshoz való viszonyát, ti. az e kérdésekre vonatkozó nézetek összefüggését jelenti. A világnézet tehát nemcsak az, amit a természettudományi irodalomban „világképnek” (Naturbild) neveznek, bár a világkép a világnézet egy alkotó eleme. A marxista világnézet alapja a természettudományok és a társadalomtudományok eredményeinek filozófiai általánosítása. De a régi filozófián túlmenőleg magában foglalja a társadalom forradalmi átalakításának tudományosán megalapozott felfogását is. Ez pedig nem egyéb, mint a tudományos szocializmus, a *tudományos kommunizmus*. Itt kell figyelmeztetni arra, hogy Engels *Anti-Dühring* néven ismert művét a *kommunista világnézet többé-kevésbé összefüggő kifejtésének* nevezte. E mű azonban, amint ismeretes, távolról sem csak filozófiai kérdésekkel foglalkozik. Ellenkezőleg, az *Anti-Dühring* egyik legfontosabb része az, amelyet később Engels „Az utópiától a tudományos szocializmusig” címen külön broszúrában kiadott, a tudományos szocializmus álláspontjának összefoglaló kifejtését tartalmazza. A tudományos szocializmust, tudományos kommunizmust azonban Marx és Engels éppen a régiebb, általuk meghaladott nézetekkel szemben nem kimondottan filozófiának tekintették.¹ Ha tehát a marxizmus szempontjából tekintjük a kérdést, úgy azt kell mondanunk, hogy a marxista—leninista világnézet a marxista filozófián kívül magában foglalja a tudományos kommunizmust is. A tudományos világnézet kifejtésében ezért az eddigi kísérletektől eltérően, a tudományos kommunizmus tárgyalásának is teljes súllyal és nemcsak utalásokban kell szerepelnie. Ebben a dolgozatban azonban a kommunizmus kérdéseit még nem tárgyalhatjuk, s ezért a tudományos világnézet, marxista világnézet kifejezést a szó szűkebb értelmében, csak filozófiai vonatkozásban fogjuk használni.

A tudomány és világnézet viszonyáról általánosságban igen nehéz értékes megállapításokat tenni, mert ez a viszony igen különböző aszerint, hogy milyen tudományokról, vagy milyen tudománycsoportokról van szó, de még inkább különböző, sőt az ellentétig fokozódó módon különböző, aszerint, hogy milyen világnézetről van szó. Az egyes tudományok között fennálló különbségek között a legfontosabb e tekintetben a természettudományok és a társadalmi tudományok között fennálló különbség; ennek következményeiről alább lesz szó. A világnézetek terén alapvető ellentét áll fenn: a tudományos és a tudománytalan világnézet ellentéte. Ennek felel meg a materialista és az idealista világnézet filozófiai ellentéte, ugyancsak a determinizmus és indeter-

¹ Lásd pl. a fiatal Marx cikkét: „Der Kommunismus und die Augsburger Allgemeine Zeitung” 1842.

minizmus, a racionalizmus és az irracionalizmus ellentéte. A tudomány elvileg feloldhatatlan ellentét viszonyában áll a tudománytalan világnézettel, még akkor is, ha ennek sok tudós és még több filozófus nincs is tudatában, nem ismeri fel az ellentétességet, vagy ha felismeri, megszüntethetőnek tartja azt. A tudomány elvileg nem áll ellentétben, hanem harmonikus viszonyban áll a tudományos filozófiával, még akkor is, ha ennek sok természettudós nincsen tudatában. A tudomány és a világnézet fejlődése szempontjából azonban egyaránt végtelenül fontos, hogy az itt felmerülő kérdéseket ne deklarációkkal intézzük el, hanem igyekezzünk minél konkrétebben elemezni és álláspontunk helyességét ne tekintélyi alapon, hanem a korszerű tudomány és a korszerű tudományos világnézet színvonalának megfelelő érvekkel alátámasztani.

A tudomány már évezredekkel ezelőtt kinyilvánította azt az igényét, hogy világnézeti kérdésekben övé legyen a döntő szó. Ezzel az igénnyel léptek fel már a görög materialista gondolkodók. A tudomány és a filozófia viszonya az emberi gondolkodás akkori fejlettségi fokán azonban még nem volt problematikus, mert a tudományok csak fokozatosan váltak ki a filozófiából. Tudjuk azt is, hogy a tudomány és filozófia éles elkülönülése csak a XIX. század folyamán éleződött ki. Ennek megfelelően a XVII. és a XVIII. század francia és angol materialista filozófusai, de elvileg még Kant és Hegel is a tudományos világnézet igényével léptek fel, bár filozófiájuk más-más módon a tudományos világnézet feladásával végződik.

De nemcsak a filozófiában, hanem a természettudományok területén belül is folyt és folyik a harc a tudományos és a tudománytalan világnézet között. A középkorban a feudális teológiai világnézet bilincsekbe verte a tudományos gondolkodást és a modern természettudomány felszabadulása a tudománytalan és tudományellenes világnézettel folytatott éles harcban ment végbe. Kopernikus, Galilei, Kepler, Newton, Darwin tanai nemcsak új eredményekkel gazdagították a tudományt, hanem ugyanakkor a legnagyobb mértékben hozzájárultak a tudománytalan világnézet befolyásának gyengüléséhez, a tudományos világnézet befolyásának megerősödéséhez. E tekintetben nem döntő jelentőségű, hogy az új tanokból a világnézeti következtetéseket maguk a természettudósok, vagy filozófiai követőik vonták-e le. A tudomány természetéből kifolyólag igényt tart a világnézet tudományos megalapozására és ez az igénye jogosnak bizonyult.

A tudomány és a világnézet viszonyának történelmi tanulmányozása azonban arra is tanít, hogy a filozófia, nevezetesen a *materialista filozófia is pozitív értelemben befolyásolta mind a természettudományok, mind később a társadalomtudományok fejlődését*. A görög materialista gondolkodók lángeszű sejtései évezredekken át befolyásolták a tudomány fejlődését, a geocentrikus rendszer megdöntésében Giordano Bruno vezető szerepet játszott, általában az újkori materializmus nagy képviselői először állítottak fel olyan tételeket, amelyeket a fizika jóval később felhasznált és igazolt.

Mindazonáltal leegyszerűsíteniék a kérdést, ha a tudomány és világnézet viszonyát napjainkban, a mi korunkban problémamentesnek akarnánk feltüntetni. A tényállás sokkal bonyolultabb és ellentmondásosabb. Tény az, hogy a tudomány művelői között nagy számmal találunk olyanokat, akik azt hiszik, hogy a tudomány számára a világnézeti kérdések érdektelenek, hogy a tudomány közömbös, indifferens lehet, vagy éppen legyen a világnézeti téren ma is folyó harc kérdéseit illetőleg. Tény az is, hogy egyes tudományok, pl. nevezetesen a

fizika képviselőinek egy része a világnézeti kérdésekben egy többé-kevésbé ködösített idealisztikus álláspontot foglal el.

A fizika, nevezetesen a kvantumfizika terén fellépő idealisztikus nézeteket, a Lenin által „fizikai” idealizmusnak nevezett irányzatnak a kvantumelméletre támaszkodó felújítását a kérdésnek szentelt külön tanulmányban részletesen megbíráltam, és legyen szabad erre a munkára utaltom. Egyes újabb mozzanatokra pedig később térünk ki.

Ezúttal a kérdés fentemlített egyéb oldalait nézzük meg. Lehetséges-e valóban világnézeti semlegesség, közömbösség a tudomány számára? Szubjektív értelemben kétségtelenül lehetséges, de csak mint egy bizonyos világnézeti illuzionizmus terméke. Ténylegesen a tudomány és a világnézet között mindig van valamilyen kapcsolat, mert a tudomány és a világnézet között nincsen semleges zóna, nincsen „Niemandland”. Minden olyan esetben, amikor a tudomány nem érvényesíti világnézeti befolyását, ennek egyenes következményeként, a tudományellenes világnézet megerősödése állapítható meg.

Utaltunk már arra, hogy a tudományok között világnézeti szerepük, befolyásuk és befolyásoltságuk, érdekelttségük tekintetében különbségek vannak. Vannak világnézetiileg különösen előtérben álló természettudományok, mint a csillagászat, a fizika, a biológia, és más világnézetiileg kevésbé „érzékeny” tudományok, főleg a szűkebb korlátok között mozgó és főleg empirikus feladatokkal foglalkozó szaktudományok. Ugyanez a helyzet a társadalmi tudományok terén. Meg kell azonban állapítani, hogy ezek a különbségek viszonylagosak és semmiképpen sem indokálják a tudomány szempontjából a világnézeti közömbösséget.

Utaltunk fentebb már arra, hogy a polgári filozófia hatására a tudományok művelői között igen elterjedt az a felfogás, hogy minden világnézet szubjektív jellegű, szubjektív elemeket tartalmaz. Ebből azt a következtetést lehet levonni, és sokan azt is vonják le, hogy a tudomány tárgyilagossága érdekében mindennemű világnézeti befolyást vissza kell utasítani.

Az ilyen nézetek elterjedését sokáig elősegítette a szociáldemokráciának a marxista világnézettel szemben elfoglalt álláspontja is. Max Adler a történelmi materializmusról írott összefoglaló munkájában kifejti, hogy a tudomány objektivitásra törekszik, a világnézet ezzel szemben feltétlenül valamely szubjektivitás következménye. A világnézet alapformái Adler szerint az optimista és a pesszimista filozófia. Ezen végtelenül sekély és nyárspolgári tételek után nem kelthet meglepetést, hogy a marxizmus Adler szerint nem világnézet, „hanem” tudomány. Adler elismeri, hogy a marxizmus bizonyos értelemben egy társadalmi világnézet alapjául szolgálhat, de semmi esetre sem világnézet a fogalom átfogó filozófiai értelmében. Adler szükségesnek tartja hozzátenni, hogy a dialektika nem szükségszerű eleme a világnézetnek, Marx és Engels „társadalmi világnézetének sem”.

Max Adler nézetei régen a munkásmozgalom történelmi lomtárába kerültek és itt nincsen szükség azok részletes bírálatára. De tán nem érdektelen rámutatni arra, hogy a szociáldemokrácia ideológusai a világnézeti kérdésekben milyen messzemenően antimarxista, a burzsoá világnézeti tanokkal azonos álláspontot foglalnak el.

Az az álláspont, hogy minden világnézeti befolyás káros a tudományra nézve, az ún. harmadik utas pozitivizmus álláspontja, vagyis tulajdonképpen a szubjektív idealizmus útját egyengeti. Utaltunk már a Bohr és Heisenberg vezetése alatt álló „fizikai” idealizmusra. Ugyanezt a felfogást képviselik a

jelenkori polgári szociológiai irányzatok is. Ezen az alapon tagadják az ún. „politikai világnézetek” tudományosságát és mindennemű „politikai világnézetnek” tudományellenességet vetnek szemére.²

A burzsoá szociológusok látszólag a szociológia tárgyilagosságát akarják „mindennemű” világnézeti befolyással szemben megvédeni. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, kiderül, hogy nézetük szerint a főveszély, vagy éppenséggel az egyetlen veszély, a marxizmus világnézeti befolyása a társadalomtudományokra. Max Adler úgy akarta „megvédeni” a marxizmust, hogy tagadta világnézeti jellegét („a marxizmus nem világnézet, hanem tudomány”). A polgári szociológia ugyanezen az elvi alapon a fordított tételt állítja fel: A marxizmus szerinte nem is tudományos elmélet, hanem világnézet, „ideológia”, vagy legalábbis a tudomány és a világnézet jogosulatlan pártpolitikai célokat szolgáló összekeverése. Ebben az értelemben „mértatja” és támadja a marxizmust egy olyan befolyásos polgári szociológus és közgazdász, mint Joseph Schumpeter.³

Schumpeter szerint Marx közgazdasági elmélete tudományos jellegű, a világnézet azonban szerinte tudománytalan elemet visz be a marxi tanba. Schumpeter ezzel az ügyes fogással valósággal iskolát csinált. A mai francia egyetemi szociológia dogmává emeli a tudomány és a világnézet merev szétválasztását és ezen az alapon ismerteti és támadja a marxizmust. A polgári filozófia és szociológia általában kétségbe vonja, hogy a marxizmus tudomány. Indokolás: A dialektikus materializmus nem tudomány, „*hanem*” világnézet, ideológia, propaganda. A polgári filozófia és szociológia egyáltalán nem akar tudni arról, hogy van *tudományos világnézet* is és hogy ennek legfejlettebb formája éppen a dialektikus materializmus. A világnézet fogalmának a tudománytalansággal való azonosítását a magyar szociológiai irodalomban a legnyíltabban Moór Gyula, a Horthy-rezsim hangadó szociológiai ideológusa fejtette ki. „Minden politikához ideálokra, értékfelfogásokra, egyszóval olyan világnézeti alapra van szükségünk, amelynek helytálló volta szigorúan tudományosan nem bizonyítható be. Ezzel a politika tudományos értéke is kérdésessé vált.”⁴

Ez valóban a világnézet és a tudománytalanság azonosságát hirdető burzsoá világnézet önvallomása, de nem a tudományos világnézet cáfolata. S végtelenül tanulságos, hogy a *burzsoá filozófiának ahhoz, hogy a marxizmus tudományos jellegét tagadja, arra van szüksége, hogy általában tagadja a világnézet tudományos jellegét!* Az ilyen nyilatkozatoknak éppen ezért különös jelentősége van a nem marxista tudósok részére, akik ragaszkodnak a tudományos világnézet lehetőségéhez.

Ebben az összefüggésben újra és újra foglalkozni kell a dialektikus materializmus, vagyis a marxista tudományos világnézet és a tudományos igazság viszonyával: pontosabban foglalkozni kell azokkal a vádakkal,

² „Az ellentétek különösen Európában éleződnek ki és „politikai világnézetekben” jegecesednek ki, amelyek egyeduralomra törekednek. Ezek a világnézetek azt igyekeznek bizonyítani, hogy a tudományból erednek és ezzel akarják legitimálni magukat. Ennek megfelelően a tudományokban és különösen a filozófiában saját hatalmi törekvéseik számára látnak lehetőségeket és ezért veszik azokat saját maguk számára igénybe” W. Dilthey „Grundriss der Allgemeinen Geschichte der Philosophie” zárófejezete. (Nem Dilthey tollából származik.) Frankfurt a. M. 1949. 241. l.

³ Lásd különösen összefoglaló művét: *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie* Verlag Franke, Bern. 1946. Erster Teil: *Die Marxische Lehre*.

⁴ Moór Gyula, Tegnapi és holnap között. Bpest, 1947. 168. l.

amelyeket a dialektikus materializmussal szemben: egyáltalában a marxizmussal szemben, az igazságra való csalárd hivatkozással emelnek.

Legyen szabad egy elég terjedelmes idézetet közölnünk, még hozzá nem is különösen ismert szerzőtől, amely azonban szintén igen tanulságos, mert ez az 1954-ből való idézet ugyanazt mutatja, amit a Moór-féle idézet: ahhoz, hogy a dialektikus materializmusnak igazságigényét, az igazságra való törekvését a burzsoá filozófia tagadhassa, salto mortale-re van szüksége: minden nem nyíltan fideista-vallásos jelenkori világnézet ilyen igényét el kell vetnie. Az idézetet egy Nyugat-Németországban megtartott és a rádióban is továbbított és könyvalakban is megjelent előadás-sorozat összefoglaló záróelőadásából veszem. Az előadás-sorozat célja az atommagenergia kutatás eredményeinek a vallással való összehangolása volt. Az előadók ismertnevű fizikusok is voltak. A záróelőadásban a vitavezető teológus, dr. Helmut Thielicke védelmébe vette a keresztény vallást, mert szerinte nem a keresztény hit, hanem a dialektikus materializmus és a többi modern világnézet dogmatikus. Az idézet így hangzik:

„A csodálatos eredmények: azok az előlegezett dogmák, amelyekhez való viszonyában a tudományos kutató többé már csak végrehajtó funkcionárius, a „világnézet” és nem a „hit” ismertetőjegyei, azért a világnézeté, mert a világnézeteknek pragmatikus értelme van. Úgy a dialektikus materializmust, mint a modern világ egyéb világnézeteit tulajdonképpen nem az igazságkérdés nevében alakították ki, nem azért, hogy a világegyetem végső formuláját megtalálják, hanem azért, hogy az embernek egy ideológiát adjanak a kezébe, amelynek segítségével ő a valóságot meghódítani, vagy alakítani képes legyen, amelynek segítségével mindenekelőtt a dialektikus materializmus a társadalmi valóság alakítására képes legyen. Ezzel szemben a keresztény hitnek éppen az az ismertetőjegye, hogy nem előlegezett dogma, amely a tudomány szolgálatába akarná állítani; ellenkezőleg azt merem állítani, hogy a hit valami olyasmit tesz lehetővé, mint az objektivitást: mert éppen a más dimenzióban megtalált kapcsolat Istenhez úgyszólván megadja azt a nyugalmat, hogy a tudományos eredményeket ne előítéletek alapján előlegezzük és ezen eredmények mindenkori változásához a fenyegetettség érzése nélkül foglalhassunk állást.”⁵

Valóban csodálatos eredmény! Dr. Thielicke azt állítja, hogy a vallás, nevezetesen a keresztény hit dogmamentes, vagy éppen a dogmatizmus ellentéte. Nézetének cáfolata végett nem szükséges a marxizmushoz fordulni, elég bármely vallás- és egyháztörténeti standard munkára, pl. Harnack ismert dogmatörténeti művére utalni, amelyből világossá válik, hogy Thielicke állításának semmi köze sincs a történeti tényekhez. De nem is szükséges erre bővebben kitérni. Számunkra az az érdekes, hogy a dialektikus materializmust kénytelen „minden egyéb modern világnézettel” *együtt* azzal vádolni, hogy nem az igazság érdekében állítja fel tételeit. Vagyis: tudományos világnézet nem lehetséges. De mivel indokolja a szerző saját tételét? Azzal, hogy a dialektikus materializmus olyan ideológia, amelynek segítségével a társadalmi valóságot át akarjuk alakítani. De mire való az igazság, ha nem arra, hogy segítségével úrrá legyünk a természet felett és átalakítsuk a társadalmat? Thielicke-

⁵ Vom Atom zum Weltsystem. Alfred Kröner Verlag Stuttgart 1954. S. 191. Megjegyzem még, hogy a kiadás egy olyan sorozatban jelent meg, amely rendkívül nagy példányszámban jelenik meg.

nek abban az egyben igaza van, hogy a dialektikus materializmus nem akarja a végső világformulát megtalálni. Ilyen ambíciói sem a marxizmusnak, sem a komoly tudománynak általában nincsenek. Minden egyéb állítása azonban teljesen hamis, s akarata ellenére éppen azt mutatja ki, hogy a dialektikus materializmus az igazság megismerésére alkalmas, olyan igazság felismerésére, amelyet az emberiség gyakorlatilag fel is használhat és a gyakorlat által ellenőrizhető.⁶

Megvizsgáltuk a tudomány és világnézet kapcsolatának szükségességével és jogosultságával szemben elhangzott ellenvetéseket és különösen a dialektikus materializmusra vonatkozó burzsoá filozófiai és szociáldemokrata állításokat. Utóbbiakat a következő szillogizmus formájában lehet összefoglalni.

Minden világnézet szubjektív, tehát tudománytalan,

A dialektikus materializmus világnézet,

Tehát a dialektikus materializmus tudománytalan.

Az egész szillogizmussal csak az a bökkenő, hogy a felső tétel hamis. Ha azonban a felső tétel hamis, így a konklúzió éppen olyan hamis.

Sok hamis nézet terjedt el a *szovjet tudományról* a dialektikus materializmus alkalmazásával kapcsolatban. Számtalanszor halljuk és olvassuk a következő állítást: A szovjet tudományban minden elméletet aszerint ítélnék meg, hogy megfelel-e a dialektikus materializmus dogmáinak. Ha egy elmélet a Szovjetunióban nem felel meg ennek az „állami dogmarendszernek”, akkor elvetik, ha megfelel, akkor elfogadják.

Mi a tényleges helyzet? A dialektikus materializmus alkalmazása a Szovjetunióban számos tudomány területén nagy segítséget nyújtott a kutatásnak. E téren történtek hibák is, dogmatikus és más jellegű hibák. A hibákat azonban fokozatosan kiküszöbölik a perspektíva, a fejlődés, a haladás szempontjából nem a hibák, hanem az eredmények a döntők.

Ha nem általánosságok között akarunk mozogni és közelebbről megnézni a szovjet tudomány életét, megállapíthatjuk, hogy a dialektikus materializmushoz való viszonyulás távolról sem biztosít valamely elmélet számára elfogadást. Az elmélet tartós sikerét az bizonyítja, hogy igaznak bizonyul-e, vagy sem. S miután Lenin ismert szavai szerint a marxizmus át van itatva az objektív igazság elismerésének elvétől, ennyiben, de éppen ennyiben a marxizmus igazságfelfogásához való viszonyulás valóban az elmélet elfogadásának, sikerének feltétele. A tudományos viták nagyon világosan mutatják, hogy két egymással szemben álló felfogás, hipotézis egyaránt megfelelhet a dialektikus materializmus általános alaptételeinek, törvényeinek és csak konkrét vizsgálatok, kísérletek, évekig folyó ellenőrzés alapján lehet eldönteni, melyik felfogás a helyes, — vagy a vita tovább folyik. Így a föld keletkezéséről szóló vitában Schmidt és Feszenko hipotézisei egymással szemben állnak, ugyanakkor mindkét hipotézis kétségtelenül materialista jellegű. A szovjet tudomány évek óta nem azt vizsgálja, hogy melyik hipotézis „materialisztikusabb” vagy „dialektikusabb”, hanem azt, hogy melyik képes a megfigyelésekből ismert tények legkielégítőbb magyarázatát nyújtani.

Tanulságos ebből a szempontból a biológiai tudományok fejlődése is. Nézetem szerint a filozófusok komoly hibát követtek el, amikor egyes biológiai nézetekben a dialektikus materializmus egyetlen lehetséges biológiai alkal-

⁶ A kérdésről l. „Lenin és a tudomány” c. dolgozatomban: A tudomány pártossága és az objektív igazság. (Tudomány és szocializmus. Bpest, 1956.)

mazását látták és más felfogásokat minden további nélkül idealisztikusnak, vagy metafizikusnak deklaráltak. De ezek a hibák nem a dialektikus materializmus és a biológia elvi viszonyára, hanem egyes helytelen, dogmatizáló cik-
kekre és cikkgyűjteményekre jellemzők, amelyeket egyébként már az élet meghaladott.

Jellemző pl. a Lepesinszkaja által kifejtett hipotézis fogadása. Ez a hipotézis — a sejtes élet keletkezése a nem-sejtes életből — teljesen megfelelt a dialektikus materializmus általános tételeinek és Engels biológiai gondolatainak. Ez nyilván egyik oka volt annak, hogy Lepesinszkaja munkája igen pozitív fogadtatásban részesült. A kísérleti anyag azonban nem bizonyult meggyőzőnek! Az alapgondolat helyesnek látszik, de a kísérleti bizonyítás nélkül nem tekinthető igazolt, ellenőrzött, igaz elméletnek. Tehát itt sem lehet állítani, hogy Lepesinszkaja nézeteinek elbírálásában világnézeti szempontok játszottak volna döntő szerepet. A materializmus alaptételeit minden tudományban olyan konkrét kutatásokkal, kísérletekkel kell bizonyítani, mint az pl. Pavlovnak az agyfiziológia terén sikerült.

Folytathatnánk a vizsgálatot és áttérhetnénk pl. a fizika kérdéseire is. Mi a jellemző a minket itt érdeklő kérdésben? Az, hogy a kvantumfizika területén *többféle elméleti felfogással* találkozunk, amelyek materialisztikusak, elvetik a koppenhágai iskola idealizmusát és ugyanakkor egymástól fontos kérdésekben eltérnek. Így pl. Blohincev, de Broglie, Bohm, Jánossy, Vigier felfogásai. A vita tovább folyik és még soká folyni fog s idő előtti lezárása csak dogmatizmust jelentene.

Mindezek alapján tárgyilagosan megállapíthatjuk: a dialektikus materializmus általános elmélete semmiképpen sem áll ellentétben azzal a jogos követelménnyel, hogy a tudományos elméletekhez a tények, a megfigyelés, a kísérletek legszigorúbb ellenőrzése alapján foglaljunk állást. Minden egyéb állítás a dialektikus materializmusról egyes eltévelyedések kihasználásán alapuló hamis általánosítás, tehát ferdtítés.

Tudomány és tudományos világnézet között nincs igazi ellentét.

Tudomány és világnézet ellentétbe kerülhetnek egymással, de ez csak akkor igazi ellentét, ha a világnézet tudománytalan és tudományellenes. A tudomány azonban fejlődése folyamán elkerülhetetlenül filozófiai kérdéseket vet fel és választ vár azokra. Ezt a választ a tudományok mai korszakában sem a tudomány, sem a filozófia nem tudja egyedül megoldani, ehhez a *tudomány és filozófia együttműködése* szükséges. Erre az együttműködésre a dialektikus materializmus hívei állandóan törekszenek, és ennek az együttműködésnek szükségét számos természettudós is elismeri.

Éppen ezért arra kell törekedni, hogy a nehézségeket, amelyek ennek az együttműködésnek útjában állanak és amelyek tagadhatatlanul fennállanak, a lehetőségig kiküszöböljük.

Ezek a nehézségek jelentékeny mértékben abból erednek, hogy a természettudományok művelői egyáltalán nem ismerik, vagy csak felületesen ismerik a dialektikus materializmust és a pozitivizmus befolyása alatt állanak, másrészt azonban nem kisebb mértékben abból is származnak, hogy a marxista filozófia művelői nem ismerik, vagy szintén csak igen felületesen ismerik a jelenkori természettudomány, elsősorban a fizika korszakos jelentőségű új eredményeit. Kétségtelen az is, hogy a tudományok mai rendkívüli specializálódása mellett, sokkal nehezebb a természettudomány fejlődését követni, mint ez még 50—100 évvel ezelőtt lehetséges volt.

Az együttműködés további nehézségeit azok a hibák okozzák, amelyeket a marxista filozófia egyes hívei elkövettek, amikor hiányos természettudományi ismeretek, vagy a dogmatizmus és személyi kultusz következtében egyes természettudományi irányokra a reakciós idealizmus megbélyegző kifejezését alkalmazták és ugyanakkor más, tudományosan kellőleg nem igazolt biológiai és csillagászati nézeteket a dialektikus materializmus következetes alkalmazásának nevezték és úgyszólván filozófiailag szentesítettek. Ilyen hibákat követtek el a relativitás-elmélet dilettáns bírálata formájában Makszimov és V. Stern. Amint már utaltam rá, ilyen hiba volt Liszenko fajelméleti nézeteinek és Lepesinszkaja elvileg helyes, de kísérletileg alá nem támasztott nézeteinek filozófiai elismerése. Általában a filozófiának igen óvatosan és megfontoltan kell a tudományos vitákhoz állást foglalnia. Elhamarkodott és utóbb visszavont filozófiai állásfoglalások a természettudósok körében bizalmatlanságot keltenek az együttműködés célszerűségére vonatkozólag.

Végül az együttműködés egyik komoly nehézsége abban van, hogy a filozófia iránt érdeklődő természettudósok gyakran többet várnak a dialektikus materializmustól, mint amennyit az a tudományos kutatás számára valóban nyújtani tud és nyújtani hivatott. Ha azonban túlzott várakozásaikban csalódnak, azt a következtetést vonják le, hogy az együttműködésnek egyáltalán nincs értelme. Arról van szó, hogy a dialektikától közvetlen tudományos eredményeket várnak. Hozzám gyakran intéztek ilyen kérdést: melyik az a természettudományi eredmény, amelyet a dialektikus materializmus alkalmazásával értek el és amely enélkül nem jöhetett volna létre. A kérdés első felére akár a szovjet tudomány, akár a hazai tudomány köréből vett számos példával pozitív választ adhatunk. A kérdésfeltevés második részére nehéz volna választ adni, hiszen mi sohasem állítottuk, hogy valamely feltevéshez *csakis* a dialektikus materializmus segítségével lehet eljutni. A dialektikus materializmus és az egyes tudományok viszonyának helyes felfogásához hozzátartozik, hogy ne közvetlen eredményeket várjunk alkalmazásától. A dialektika nem ad kész receptet valamely tudományos eljárásra, alkalmazása nem hasonlítható valamely mechanizmushoz, amelyet elindítunk és amely automatikusan elvégzi a szükséges műveleteket, és végül kihozza a tudományos eredményt. Engels gyakran hangsúlyozta, hogy a történelmi materializmus nem formulák alkalmazásában áll. A marxi dialektika és materializmus nem *helyettesíti* az egyes tudományok által elvégzendő konkrét kutatást, nem akar annak elébe vágni és nem is képes erre. Marx Hegel Jogbölceletét bírálva Hegel hibájául rótta fel, hogy Hegel a jogbölceletet a logika megtestesülésének fogja fel, s logikára vezeti vissza. Hasonló szemrehányást tesz Marx Lassalle-nak, aki Herakleitoszról írott könyvében a hegeli dialektika kategóriáit mesterségesen ráhúzza Herakleitoszra. Ezzel szemben Marx saját módszerét jellemezve megjegyzi: „... egészen más dolog, kritikával előbb eljuttatni egy tudományt addig a pontig, hogy dialektikusan legyen előadható, és más dolog, amikor egy rendszerről csak sejtéseink vannak, arra a logika egy elvont, kész rendszerét alkalmazni.”⁷

Mindezeket a nehézségeket tisztán látnunk kell, de nem azért, hogy lemondjunk a tudományok és a marxista filozófia együttműködéséről, hanem azért, hogy a nehézségek megoldásával szabadabbá tegyük az utat ezen együtt-

⁷ Marx és Engels, Válogatott levelek. Szikra, 113. l.

működés számára, amely nézetünk szerint új korszakot fog megnyitni úgy a természettudományok, mint a filozófia történetében.

Ezen együttműködést nézetem szerint meg kell kezdeni már a főiskolai és az egyetemi oktatás színvonalán és folytatni kell a kutatómunka legmagasabb fokán is.

Azt lehetne mondani, hogy a világnézeti kérdéseknek a tudományos munka (oktatás és kutatás) kezdetén és befejező szakaszaiban van különös jelentősége. A kezdeti szakaszban a tudományos világnézet ösztönző, iránytmutató jellegű támogatást nyújt a tudománynak, a befejező szakaszban az eredmények általánosításának helyes formájához, az átfogó szintézishez nyújt sokszor felbecsülhetetlen értékű segítséget. A tudomány egyes művelői lemondhatnak a szintézis igényéről, a tudomány nem. A tudomány nem helyezkedhet a világnézeti kérdésekben a nihilizmus álláspontjára. Ez az emberiség általános érdekeivel, de a tudomány közvetlen érdekeivel sem egyeztethető össze. A tudomány világnézeti jelentőségének tagadása végeredményben gyökerében támadja meg magát a tudomány képességét az igazság megismerésére. Ezt igen tanulságosan szemlélteti *Husserl* állásfoglalása. Az utolsó évtizedek irracionalista filozófiájának legtekintélyesebb képviselője, Edmund Husserl a tudomány világnézetformáló jogát és igényét „hitnek”, sőt „vallásos hitnek” nevezi és e páratlan fogalomzavar alapján megállapítja az „Európai tudomány válságát”. „Ez a nagy hit, amely egyideig a vallásos hitet képviselte, az a hit, hogy a tudomány a bölcsességhez (!!) — önmagunk, a világ és isten valóban ésszerű megismeréséhez és ezzel egy olyan élethez vezet, amely állandó tökéletesítésre képes, amely boldogságot, megelégedést, jólétet nyújt és ezért érdemes az életre — ez a hit széles körökben kétségtelenül erejét veszítette. Ezért olyan világban élünk, amely érthetetlen lett számunkra, amelyben az emberek hiába kérdezik: miért, amelynek értelmét azelőtt ész és akarat teljességgel elismerte.”⁸

A tudománynak ezt a teljesen nihilisztikus felfogását Husserl a tudomány világnézeti igényének és szerepének tagadásából következetesen vezeti le. S ezt kell azoknak figyelmébe ajánlanunk, akik azt hiszik, hogy a tudomány számára előnyös volna a világnézet, a tudományos világnézet irányában is semlegességet tanúsítani.

A tudomány és a filozófia együttműködése számára a legfontosabb időszaki feladatokat a mondottak alapján a következőkben látjuk:

a) a *dialektikus módszer* alkalmazásával kapcsolatos kérdések kidolgozásában,

b) a dialektikus materializmus ismeretelméletének a jelenkori tudomány, elsősorban a fizika eredményei alapján való továbbfejlesztésében,

c) a tudományosság szelleme ellen indított világnézeti offenzíva közös visszaverésében.

Egyedül a dialektikus materializmus nyújt világnézeti alapot a tudomány legfőbb érdekeinek védelmére.

Az itt felvázolt nagy kérdéskomplexumból a továbbiakban a *tudomány és az ismeretelmélet* kapcsolatának kérdéseit emeljük ki. Ez lehetővé fogja tenni, hogy egyes, eddig általánosságban kifejtett nézeteinket konkrétabb formában fogalmazzuk meg és alkalmazásokkal támasszuk alá.

Befejezésül a tudomány és világnézet viszonyának napjainkban különösen időszaki ideológiai vonatkozásairól lesz szó.

⁸ Formale u. transzendente Logik. Halle, 1929. 5. l:

II. Tudomány és ismeretelmélet

Az ismeretelmélet a filozófiai tudományok egészen belül igen sajátos helyet foglal el. Maguk a kérdések, amelyekkel az ismeretelmélet foglalkozik, a filozófia egész története folyamán állandóan felmerültek. Mint filozófiai diszciplína azonban a XIX. század második felének terméke. A polgári filozófiában az ismeretelmélet messzemenően elszigetelődött a filozófiai kérdések egész komplexumától és a metafizika, az ontológia pótlékává, filozófiai alaptudománnyá fejlődött — vagy inkább degenerálódott. A dialektikus materializmus nem ismeri el az ismeretelméletnek ezt az önállóságát. A marxizmus ismeretelmélete a dialektikus logika. De ha helytelen is az ismeretelméleti kérdéseket elszigetelni a dialektika egészétől, indokolt és szükséges bizonyos összefüggésekben a marxizmus ismeretelméleti felfogását *kiemelni*. Ilyen jellegű kiemelésről lesz most szó. Az ismeretelmélet önállósulása a polgári filozófiában nem csökkentette, hanem ellenkezőleg fokozta világnézeti jelentőségét. A materializmus és idealizmus között folyó harc, amely ontológiai talajon indult meg, kezdettől fogva ismeretelméleti elemeket is tartalmazott, s a XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század folyamán a súlypont átment az ismeretelméletre. Bizonyos értelemben már a pyrrhonizmus, a szkepticizmus ismeretelméleti álláspontot jelentett s tudjuk a filozófia történetéből, hogy az uralkodó, szellemi hatalmak milyen döntő világnézeti jelentőséget tulajdonítottak a szkepticizmus elleni harcnak, amelyet úgyszólván az ateizmus ismeretelméleti megalapozásának tartottak.

Ugyancsak ismeretelméleti elemekkel és vonatkozásokkal telítve volt a racionalizmus és a misztika, az irracionálizmus között folyó harc, amelynek világnézeti jelentősége a XX. század folyamán egyre szélesebb társadalmi összefüggésekben domborodott ki. Általában a XX. század folyamán az ismeretelméleti kérdések és irányzatok egyre nagyobb mértékben összeszővődnek a világnézeti kérdésekkel és irányzatokkal, mind természettudományi és társadalomtudományi, mind gyakorlati—társadalmi—politikai vonatkozásban. A kapitalizmus és a szocializmus harca, a fasizmus és antifasizmus között folyó harc, a béke és a háború tábora között folyó harc behatol az ismeretelméletbe, ismeretelméleti irányzatokra támaszkodik.

A materialista ismeretelmélet tendenciájában támogatja, indokolja a természet aktív befolyásolására, a társadalom átalakítására irányuló törekvéseket, — a társadalmi haladást. Csak ha meg tudjuk ismerni a világot, tudjuk azt megváltoztatni. Az ismeretelméleti materializmus (amely a filozófia történetében általában ismeretelméleti realizmus néven ismeretes) önmagában azonban nem elegendő a haladás álláspontjának és még kevésbé a szocializmusnak világnézeti alátámasztásához. Az ismeretelméleti materializmus nem áll logikai ellentmondásban a világnézeti és társadalmi harcokban tanúsított passzivitással. Mindazonáltal a materializmus, még mint szemléleti materializmus is, tendenciájára nézve kétségtelenül haladó jellegű volt. Így Feuerbach a vallás és a tudomány világnézeti kérdéseiben kétségtelenül a haladás oldalán állott. Persze, Feuerbach szemléleti materializmusa túlmént az ismeretelméleti kérdésfeltevés keretein.

De ezt a kérdést sem szabad leegyszerűsítve tekinteni s megítélésünkben nem lehet elhanyagolni a társadalmi-történeti összefüggéseket. Így napjainkban a neotomista filozófia hívei sokat foglalkoznak a természettudomány ismeretelméleti kérdéseivel, elutasítják a „fizikai” idealizmus álláspontját és

nem egyszer hangsúlyozzák azt is, hogy tisztán ismeretelméleti vonatkozásban a marxista állásponttal egyetértenek. Ugyanakkor azonban megkerülük az ismeretelméleti realizmus világnézeti következményeinek kérdését, s az ilyen hivatkozásokat „politikai propagandának” nevezik.⁹

Társadalmi alapon értjük meg azt is, hogy az orosz forradalmi demokráta, Bjelinszkij, Gercen és Csernisevszkij milyen harcosan kiálltak az ismeretelméleti materializmus mellett. Különösen Csernisevszkij, aki ebből a szempontból éles harcot folytatott az agnoszticizmus ellen és hangsúlyozta a tudomány határtalan képességét a megismerés korlátainak meghaladására.

Az ismeretelmélet világnézeti jelentőségével a tudomány és ismeretelmélet korszerű vonatkozásaiban, a marxista irodalomban különösen behatóan Lenin foglalkozott. Lenin könyve a „Materializmus és empiriokriticizmus” ismeretelméleti mű. A harcok materializmus számára az ismeretelméleti kérdések tisztázása, nem utolsó sorban éppen világnézeti szempontból, elsőrangú fontosságú. Ebben az összefüggésben tárja fel Lenin az ismeretelméleti idealizmus világnézeti gyökereit. Lenin kimutatta, hogy az idealizmus elkerülhetetlenül fideizmushoz vezet.

Lenin művében központi kérdés a fizika és az ismeretelmélet viszonya. Lenin azt a feladatot tűzte ki magának, hogy feltárja az ismeretelméleti idealizmus újjáéledésének kapcsolatait a legújabb fizika egy bizonyos iskolájával. Lenin hangsúlyozta, hogy nem speciális fizikai tanokkal kíván foglalkozni, hanem azon ismeretelméleti következtetésekkel, amelyeket bizonyos fizikusok egyes tételekből és feltevésekből levontak.¹⁰ E célból azonban Lenin, ezen szűkebb célkitűzésen túlmenően, megvilágította a fizika és a materializmus, illetve annak korszerű formája, a dialektikus materializmus összefüggését is.

Lenin művének ismeretét, vagy legalább is alap gondolatainak ismeretét a következőkben feltételezem. Az előttünk álló feladat abban áll, hogy a kérdés jelenkori állásából kiindulva megvizsgáljunk egyes új mozzanatokat, a sokrétű összefüggések egyes pontjait.

Az atomfizika, az atomenergia felhasználása, számos ismeretelméleti és világnézeti kérdést vet fel. A fizikával kapcsolatban igen konkrét formában merül fel a tudomány és a filozófia, ismeretelmélet kölcsönhatásának kérdése.

Az egyik kérdéscsoport ugyanaz, amelyet Lenin, mint művének központi témáját jelölt meg: milyen ismeretelméleti következtetéseket lehet és kell levonni az új fizikából? Mit igazol az új fizika: a materializmust, vagy az idealizmust? E kérdést a marxista idevágó irodalom elég bő bizonyító anyag alapján tárgyalja.

Van azonban egy másik kérdéscsoport is, amellyel Lenin szándékosan nem foglalkozott és amellyel ma foglalkoznak, úgy a marxi materializmus hívei, mint a pozitivisták, s foglalkoznak az ismeretelméleti realizmus nem marxista alapon álló hívei is. Melyik filozófiai álláspont segíti elő a tudományos kutatást és melyik akadályozza azt? Világos, hogy a két kérdéscsoport összefügg egymással, mégis fontos a megkülönböztetés, mert a jelenkori tudomány életbevágó érdekeivel függ össze.

⁹ Így pl. a „Scholastica” c. folyóirat a „Kritik des physikalischen Idealismus” c. munkáról közölt recenzióban.

¹⁰ Materializmus és empiriokriticizmus. 242. 1.

Természettudósok, történészek, szociológusok között igen elterjedt az a nézet, hogy a marxisták számára a materializmus csak világnézeti szempontból fontos, és az idealizmust csak világnézeti okokból vetik el. De világos, hogy e nézet tarthatatlanná válik, ha kiderül, hogy a tudományos kutatás szempontjából a kérdés ugyanolyan fontos, mint világnézeti szempontból.

A klasszikus, perdöntő választ a kérdésre az atomelmélet adja meg.

Ugyanúgy, mint valamikor a geocentrikus dogma nevében akarták megtiltani a tudomány számára, hogy feltárja az igazságot, Mach és követői a szubjektív idealizmus dogmái alapján tagadták az atom realitását. Ezt a nézetet képviselte idealisztikus energetikai filozófiai álláspontja alapján a híres német kémikus, Wilhelm Ostwald is. S a nagynevű francia kémikus, Berthelot megtiltotta, hogy az atom fogalmát a kémiában használják. Berthelot a Comte-féle pozitivizmus híve volt! Auguste Comte pozitivizmusa pedig az idealizmusnak egyik változata. Nem ok nélkül írja egy mai idealista: „Auguste Comte művében az a maradandó, hogy a materializmus legveszélyesebb ellenfele.” (Philosophische Rundschau 1956. 3/4.)

Ugyanilyen alapon tiltják ma meg a fizikai idealizmus, a pozitivizmus képviselői, hogy a fizikusok „meg nem figyelhető jelenségek” után kutassanak, miközben előre tudni vélik, hogy mi megfigyelhető és mi meg nem figyelhető!

Mit mutat továbbá az atomelmélet története? Helyesen jegyzi meg Vigier:

„Az atomelmélet nélkül, amelyet a XIX. században klasszikus materialisták fejlesztettek ki, nem fedezték volna fel az atomot. Jean Perin azokat a kísérleteket, amelyek lehetővé tették számára az atom felfedezését, azért folytatta, mert hitt az atomok objektív realitásában, mert bízott az elmélet érvényességében.”¹¹

Vigier értékes megállapítását más fizikusok, így Bohm, Mario Bunge hasonló szellemű megjegyzései is alátámasztják, amelyeknek közös alapfogdata: a *pozitivizmus az alkotó, újat kereső kutatást akadályozza*.

Azt lehetne talán gondolni, hogy ez csak a marxisták, csak a dialektikus materializmus híveinek álláspontja. Messze vezetne kifejtteni, hogy ez sem a múlt, sem a jelen nézve nem áll. Ezt a kérdést óriási fontosságának megfelelő részletességgel külön fejezetben kell tárgyalni. De itt is célszerű lesz dokumentációs anyaggal alátámasztani nézetünket. Természetesen az igazság igazság marad, még akkor is, ha azt valamely kérdésben kizárólag a marxisták ismerik fel és vannak is ilyen kérdések. Ami azonban az adott kérdést illeti, a tudomány eredményei, sikerei és nehézségei, balsikerei olyan nyilvánvalóak, hogy nem egy elfogulatlan természettudós a tények alapján ugyanarra a következtetésre jutott, mint a dialektikus materializmus hívei. Ezekhez tartozik a híres francia fizikus, Louis de Broglie, aki hosszas drámai vívódás után megállapította, hogy az indeterminizmus s általában a koppenhágai iskola ortodoxiája a *tudományos haladás kerékkötőjévé vált*. A determinizmusról és indeterminizmusról alább lesz szó. De Broglie azonban nemcsak a jelen helyzetre alkalmazza szempontjait, hanem tudománytörténeti vonatkozásban is rendkívül figyelemre méltó módon utal az idealizmus gátló, a gondolkodásnak korlátokat szabó szerepére. Henri Poincaré emlékezetének szentelt cikkében ezt írja: „Poincaré némileg szkeptikusan viszonyult a fizikai elméletekhez, úgy vélekedett, hogy általában végtelen számú szempont van, amelyek logikai-

¹¹ Jean-Pierre, Vigier, Lénine—Philosophe et savant. Pensée 1954. Sept.-oct. P 65.

lag egyenlő értékűek és amelyek között a tudós választását csak kényelmi okok alapján eszközli. Ennek a nominalizmusnak következtében, úgy látszik, néha nem ismerte fel azt a tényt, hogy a logikailag lehetséges elméletek között vannak olyanok, amelyek közelebb állnak a fizikai valósághoz, mint a többi...”¹²

Maga Poincaré bizonyos fókig tudatában volt annak, hogy agnoszticizmusa bátorítalná tette bizonyos végső következtetések levonásával szemben s műveiben számos ilyen célzást találhatunk.

Az ismert szovjet csillagász, Feszenko rámutat arra, hogy idealisztikus világnézeti meggyőződések még ma is mennyire akadályozzák csillagászati téren az új felfedezéseket, vagy hamis irányban terelik az új megfigyelések értelmezését. A teologizáló idealizmus ma is minden áron a világ teremtett voltát, pontos kezdetét, véges voltát stb. akarja bizonyítani s e célból nem riad vissza a legfantasztikusabb spekulációktól. A széles tömegek ilyen irányú félrevezetését újabban számos munka szolgálja, s sajnálatos módon ismert nevű fizikus-asztronómusok is olyan tudományellenes célokat támogatnak, mint a világ tágulásáról szóló problematikus hipotézisnek a vallás céljaira való felhasználása stb.¹³

Pascal ifjúkorában zseniális matematikus és fizikus volt, amikor filozófiai kétfelvi és önmagával való meghasonlása elől a vallásos misztika karjaiba menekült, levonta a következtetéseket: megszűnt tudós lenni, nem foglalkozott többé a tudománnyal. Ez sokkal becsületesebb magatartás volt, mint az a köntörfalazás, amelyet ma egyes tudós-misztikusok véghezvisznek, hogy tudós címüket és rangjukat is fenntartsák és a tudománytalanságot is szolgálják.

Azt is mondhatná egy olvasóm, hogy álláspontom igazolására marxista filozófusokon kívül csak a materializmus felé hajló fizikusokra, mint de Broglie nézeteire támaszkodtam. De számos idézettel bizonyíthatnám, hogy még a szubjektív idealizmus bizonyos fizikus képviselői is, ha tán akaratuk ellenére is, megerősítik az általunk védelmezett tételt. Jean-Louis Destouches, aki napjainkban a szélsőséges szubjektivizmus és indeterminizmus egyik ismert képviselője, e tekintetben a következő igen tanulságos beismeréssel igyekszik a pozitivizmust szorongatott helyzetéből megszabadítani: „Valóban úgy látszik, hogy csak a realizmus képes az új vonatkozásokat, az új elképzeléseket szolgáltatni, míg egyedül a pozitivizmus képes az ellentmondásokat kiküszöbölni és kielégítő formával rendelkező elméleteket konstruálni.”¹⁴ A mondat második fele természetesen helytelen, mert éppen a pozitivista elmélet, amint ezt más helyen kimutattam, logikai ellentmondást tartalmaz. A mondat első fele azonban, mint beismerés egy ismert szubjektivista részéről, valóságos gyöngyszem. A realizmus, vagyis a materialista ismeretelmélet álláspontja az, amely új felfedezésekhez vezet, az idealizmus — álnéven pozitivizmus pedig akadályozza azokat. Egyebet mi sem állítunk!

Egy a materializmustól szintén igen távol álló tudománytörténész, Van Meisen széles tudománytörténeti alapon végzett vizsgálódásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a fizikának minden fejlődési szakaszban valamely filozófiai „háttérre” (background) van szüksége. „Egy realisztikus filo-

¹² Louis de Broglie, *Savants et découvertes* p. 51.

¹³ Így pl. „Von Erde und Weltall” c. gyűjteményes kötet. Kröner Verlag Stuttgart. 1955.

¹⁴ Actes du XI. Congrès International de Philosophie Vol. VI. p. 90.

zófiának kedvezőbb kilátásai vannak arra, hogy ilyen háttérrel nyújtson, mint minden más filozófiának, Demokritosznak és Aristotelesnek kedvezőbb kilátásai, mint Hume-nak és Kantnak” „A természettudós az atomot mindig mint valóságos részecskét (real particule) akarja felfogni és nem mint logikai szimbólumot.”¹⁵

A tudomány és világnézet viszonyát eddig a materializmus és idealizmus kérdésével kapcsolatban vizsgáltuk. A teljes tárgyalásban foglalkozni kell a materializmus fogalmához kapcsolódó számos félreértés tisztázásával, az idealizmus különböző jelenkori változatainak egyben-másban figyelemre méltó sajátosságaival, a napjainkban igen gyakori ingadozásokkal. Mindez azonban nem befolyásolja a lényeges összefüggést, azt, hogy a materializmus *tendenciájában* pozitív irányban, az idealizmus tendenciájában negatív irányban hat a tudományos kutatásra. Ez alatt nemcsak azt értjük, hogy hamis tételekre ösztönöz, hamis vágányra vezeti a kutatást, hanem főleg azt, hogy gátolja, akadályozza a haladást, dogmatizmust és konzervatizmust hoz létre. Erre az utolsó harminc évben a koppenhágai iskola valóban iskolapéldát szolgáltatott.

A világnézeti jelentőséggel bíró ismeretelméleti kérdések középpontjában napjainkban a materializmus és pozitivizmus kérdése mellett a *determinizmus* és az *indeterminizmus* kérdése áll, amellyel a gyakorlatban a kauzalitás mikrofizikai érvényességének kérdése szorosan összefügg. Mialatt a nemzetközi méretekben folytatott reakciós világnézeti és politikai propagandájának, amely a legszélesebb tömegek ideológiai befolyását szolgálja, főté mája és jelszava ma is az antimarxizmus és antimaterializmus, a tudományos igényű érvelésben a determinizmus és indeterminizmus kérdése kerül előtérbe.

A mai pozitivizmus egyik főtétele tudvalevőleg abban áll, hogy a mikrofizika, illetve a kvantummechanika indeterminisztikus jellegű. Amint a pozitivisták irányzat bírálatában már többször kifejtettük, a determinizmus ellenfelei a determinizmust azonosítják a mechanikus determinizmussal és ignorálják azt a felfogást, amelyet a dialektikus materializmusnak megfelelően, joggal *dialektikus determinizmusnak* nevezhetünk. Ezután a mechanikus determinizmust elvetését mint indeterminizmust definiálják, tehát a „nem mechanikus determinizmus” és az „indeterminizmus” fogalmait hamisan azonosítják, holott a mechanikus determinizmus tagadása jelentheti egyrészt minden determinizmus tagadását, másrészt azonban jelentheti a determinizmusnak egy magasabb formáját is.

A determinizmus és indeterminizmus ilyen kétértelmű ellentétbe helyezésével nem lehet helyesen jellemezni a mikrofizikát és nem lehet megoldani a kérdéseket. Ehhez egyébként a determinizmus fogalmának korszerű kidolgozása, további differenciálása is szükséges. Ilyen irányban igen figyelemre méltó Vigier gondolata a determináltság különböző *símvonalairól*. Fel kell vetni azt a kérdést is, hogy az indeterminizmus hívei tulajdonképpen a negatívumon kívül mit értenek indeterminizmuson.

Az indeterminizmus álláspontjában szemmel láthatólag összefolynak a fizikai és a világnézeti szempontok. A nem fizikus burzsoá filozófusok, teológusok, politikusok, de a pozitivisták fizikusok is *világnézeti következtetéseket akarnak levonni a mikrofizika állítólagos indeterminisztikus jellegéből*. Azt a következtetést, hogy az indeterminizmus ugyanúgy megdőlt volna, mint a materializ-

¹⁵ Van Meisen, From atoms to atom. Pittsburg 1952.

mus, a további ebből eredő gyakorlati és fideisztikus következtetéseket nem szükséges részletezni.

Ugyanúgy, mint a pozitivizmus más alaptétele, mint pl. a Bohr-féle komplementaritási elv, az indeterminizmus világnézeti érvelése is *logikai ellentmondást* tartalmaz. Először azt a tételt állítják fel, hogy mikrovilág és makrovilág, és annak megfelelően mikrofizika és makrofizika fundamentálisan különböző természetűek. Ami a makrovilágban és a klasszikus fizikában érvényes, az a mikrofizikában a hatáskvantum tényezőjének fellépése következtében többé nem érvényes. S a mikrovilág ezen fundamentális sajátosságai közé tartozik az indetermináltság, az elemi részecskék indetermináltsága, más formulázások szerint a meg nem figyelhetőség, az okozati és individuális meghatározottság feltevésének és a kutatásoknak „értelmetlensége”. Mindezek után a mikrofizikában állítólag elkerülhetetlenül uralkodó, nem annyira bizonyított, mint inkább posztulált indeterminizmusból *ugrásszerűen* a világegyetemre és az ember világára, *tehát a makrovilágra vonatkoztatva* a determinizmus meghaladására következtetnek. S e közben hallgatólagosan el-ejtik a makrovilág és mikrovilág fundamentális különbözőségére vonatkozó tételt, amely az indeterminizmus számára egyáltalán kiindulási alapot szolgáltatott.

Hogyan magyarázhatjuk azt, hogy a pozitivisták ilyen durva logikai hibákkal operálnak? Kizárólag azzal, hogy a logikát feláldozzák a világnézeti érdekeknek. A mi álláspontunk a kérdésben az, hogy az indeterminizmus a mikrofizikában sincs igazolva és bizonyítva, s ezt a kérdést a fizikán belül kell megvitatni, miközben a fogalmak tisztázásához az ismeretelmélettel és a logikával együtt kell működni. A társadalmi determinizmus kérdését pedig minden mikrofizikai analógiától függetlenül kell tárgyalni.

A pozitivista fizikus-filozófusok és filozófiai írók azt állítják, hogy a fizikusok „túlnyomó többsége” az indeterminista és a kauzális mikrofizika híve, szerintük az egyes individuális mikrofizikai történéseknek nincs oka és aminek nincs oka az = véletlen. Ha így volna, akkor is azt kellene hinnünk, hogy *ennek* a jelenségnek, ti. a fizikusok ilyen többségi nézetének inkább világnézeti, mint fizikai indokai vannak. Egyébként abból a tényből, hogy az ún. statisztikai, — nem individuális kauzalitás hívei hangosabbak és többet írnak, mint a determinizmus hívei, mégcsak statisztikailag sem következik, hogy a fizikusok, vagy éppen a természettudósok túlnyomó többsége az ő nézetüket osztja. S ami a legfontosabb, ezeket a kérdéseket nem statisztikai többségi alapon kell eldönteni. Egy de Broglie, egy Einstein, egy Planck állásfoglalása nem mérhető súlyban össze akárhány pozitivista állásfoglalásával. Einstein halála alkalmából a sajtó L. de Broglie következő nyilatkozatát közölte: „Albert Einstein a fundamentális determinizmus határozott híve volt. A kvantumelmélet valószínűségi értelmezését, amelyet a modern fizikusok és én magam is helyeselttem, megütközéssel fogadta és szilárd következetességgel szembeszállt azzal. Einstein szerint a valószínűség fogalmának bevezetése csak a tudatlanságnak más szavakkal való kifejezése volt. Ezért örömmel üdvözölte azt, hogy az utolsó években munkámban megkíséreltem újra bevezetni a kvantumfizikába azt a háttért képező determinizmust, amelynek tagadásával ő (Einstein) sohasem volt hajlandó egyetérteni.” (Le Monde 1955. ápr. 20.)

Az érdeklődők számára hadd jegyezzem még meg, hogy az utolsó években az indeterminizmus befolyása a fizikában határozottan visszafejlődő tendenciát mutat. Ennek főoka az, amire de Broglie helyesen mutatott rá, hogy nem képes

új utat mutatni a megoldatlan kérdések termékeny megoldása irányában.¹⁶ A pozitivisták maguk napjainkban már nem mernek azon a hangon írni, mint Wittgenstein harmincöt év előtt, aki ismert művében a kauzalitást közönséges babonának nevezte.

A determinizmus és indeterminizmus kérdésére nézve nem fejtjük ki olyan részletesen, mint a materializmus és az idealizmus vonatkozásában azt, hogy a világnézeti kapcsolat milyen esetben gyakorol pozitív és milyen esetben negatív, gátló hatást a tudományos fejlődésre. De legalább is emlékeztetnünk kell olyan kiváló természettudósok, mint Claude Bernard, Poincaré, Planck, Einstein kijelentéseire, akik szerint a természettudományi kutatás a determinizmusnak köszönheti legnagyobb eredményeit. Napjainkban az indeterminizmus hirdetői nagyon könnyen hajlanak arra, hogy elfelejtsék ezeket a nagy eredményeket. Ugyanakkor az indeterminizmus a kutatás számára nem nyújt reális segítséget.

Ha velünk szemben netán arra történnék hivatkozás, hogy vannak igen híres fizikusok, akiknek felfedezései közismertek és akik az indeterminizmus hívei, úgy erre azt válaszoljuk, hogy eredményeiket nem indeterminista filozófiai nézetük következtében, hanem annak ellenére érték el, mert *mint kutatók* materialisztikusan fogták meg a kérdéseket. A pozitívizmus nem a fizika, vagy valamely más tudomány eredményeiből következik, hanem egy filozófiai álláspont, amelynek világnézeti, ismeretelméleti, de egyúttal társadalmi gyökerei vannak.

Az ismeretelmélet, amint már utaltunk rá, a dialektikus materializmus szempontjából tekintve nem elszigetelt tudomány, hanem a dialektika és a materializmus alkalmazása a megismerés kérdéseire. Ebből következik, hogy világnézeti vonatkozásai szoros kapcsolatban állanak a dialektika általános világnézeti jelentőségével is. A helyes, korszerű materializmus magában foglalja az objektív dialektika elismerését, a modern szubjektívizmus tagadja az objektív dialektikát a természetben és a társadalomban. A egzisztencializmus egyik ismert ügynöke, Merleau-Ponty éppen erre a kérdésre összpontosította újabb antimarxista kirohanásait.

A pozitívizmus emellett szükségesnek tartja, hogy az antimaterializmus-hoz tartozó szélsőséges formalizmust a logika területére nézve is kötelezőnek tartsa, más szóval tagadja a *dialektikus logika* szükségességét és jogosultságát. A fizikai idealizmus hívei, így Jean-Paul Destouches és Paulette Destouches-Février ezért a dialektikus logika helyett a kvantumfizika számára a logisztika változatait ajánlják mint megfelelő logikai alapot. Az ismert német fizikus von Weizsäcker azt javasolja, hogy a komplementaritási elv alapján egy külön komplementaritási logikát kellene kidolgozni.

Figyelmet érdemel, hogy a tudományellenes világnézet legkövetkezősebb képviselői nem elégednek meg a dialektikus logika tagadásával, hanem általános támadásba mennek át a logika ellen. Sokan mindenféle fenntartással és kódósítva fejtik ki nézeteiket. Különös nyíltsággal fejt ki a logikaellenesség álláspontját Ortega y Gasset.

¹⁶ Mint e tendencia szimptomái, említésre méltó közlemények: Walter Weizel, *Das Problem der Kausalität in der Physik*. Arbeitsgemeinschaft für Forschungen des Landes Nordrhein—Westfalen Heft. 43. 1955. Köln. A szerző ma még ismeretlen objektumok számára modellt keres, amely biztosítja a kauzalitást.

Ullmo, *La crise de la physique quantique*, Paris, Heimann et Cie 1955. Az uralgó irányzat hatása alatt áll, de polemizál Neumann János kauzalitás ellenes nézetével.

„A logikát az ésszerűvel azonosították, sőt a logikát és az észet szinonimáknak vették. Mindez elkerülhetetlen és annyiban jogosult is volt, amennyiben feltették, hogy van egy olyan gondolkodás, amely teljesen és fenntartás nélkül logikus. Ma azonban mindinkább rájövünk arra, hogy ilyen logikus gondolkodás nem létezik. Amíg elegendő volt az az esetlen elmélet, amely 23 évszázad óta logikának nevezi magát, lehetséges volt a fentemlített illúzióval élni. Azonban három nemzedék óta úgy vagyunk a logikával, mint a tudomány más nagy témáival; csak most mentünk rájuk igazán. És amikor a logikát komolyan fel akarták építeni, — a logisztikában, a szimbolikus logikában és a matematikai logikában, akkor kiderült, hogy... illogikus igazságok vannak. Kiderül, hogy a logikus gondolkodás nem is az — mert nincsen logikus gondolkodás, csak egy elképzelt gondolkodás eszméje, vagyis tisztára ideál és utópia, amely nem ismerte önmagát. Aristoteles logikája, Görögország e teremtménye ugyanolyan irreális, mint Platon „Állama”.¹⁷

Az Ortega y Gasset típusú szerzők azért érdekesek, mert úgyszólván meztelenre vetkőztetik az antimaterialista irracionalizmus sokszor előkelő tudományos tógába burkolódzó intencióit. Nincsen logikus gondolkodás — éljen a hit! Ez a reakciós filozófia végső szava és tulajdonképpeni mondanivalója. Ugyancsak az ilyen típusú szerzők írásaiban különösen szemléletessé válik, hogy az antimarxizmusnak és általában a tudományellenes világnézetnek társadalmi gyökere — az antikommunizmus.

A logika ilyen szélsőséges tudománytalanságról tanúskodó megítélésével, komoly természettudósok munkáiban nem találkozunk. De a logika tanulmányozásának messzemenő elhanyagolása gyakran logikai szarvashibákhoz vezet. Circulus vitiosus, petitio principii, quaternio terminorum és más, már a klasszikus logika által feltárt elemi logikai hibák, tévkövetkeztetések nagyszámban fordulnak elő a kurrens tudományos művekben, még tankönyvekben is, főleg akkor, ha a materializmus cáfolata a cél és a cél szentesíti az eszközt. S itt nem is beszélünk azokról a súlyos hibákról, amelyeket csak a dialektikus logika képes feltárni, hamis azonosítás, hamis ellentétek felállítás, hamis analógiák stb. Így a jelenkori fizikai idealizmus alaptétele, a mikroobjektumnak a szubjektum által való megváltoztatása, a mérőeszköz és a szubjektum fogalmának hamis azonosításán alapul. Ezzel eljutottunk a világnézetek társadalmi gyökereinek és hátterének kérdéséhez, amelyet meggondolásaink keretéből eddig szándékosan kikapcsoltunk.

III. A tudomány és világnézet kapcsolatának társadalmi gyökerei

A kérdés, amelyhez eljutottunk, eddig nem nyert jelentőségének megfelelő tudományos megvilágítást. Általában csak aforisztikus utalásokban találjuk meg az egyes irányok állásfoglalását. Azonkívül a kérdést vagy hozzákapcsolják a tudomány társadalmi szerepének, vagy a világnézet, nevezetesen a filozófia társadalmi gyökerének és hátterének megvizsgálásához. Ezen a helyen azonban egy specifikus kérdéssel kell foglalkoznunk, a tudomány és a világnézet *kapcsolatának*, kölcsönhatásának társadalmi vonatkozásaival. Ahhoz, hogy a tárgyalást tudományos színvonalra emeljük, ki kell dolgoznunk a megfelelő módszertani eljárást.

¹⁷ Merkur, Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken. Stuttgart, 1953. H. 7.

Az első módszertani követelmény, hogy mind a tudomány, mind a filozófia vonalán meg kell különböztetni az elmélet, az eszmék társadalmi alapjait és társadalmi szerepét, hatását, következményeit, felhasználását. A rövidség kedvéért ezt egy példán szemléltetem. Hegel filozófiájának s ezen belül dialektikájának társadalmi *alapjait* kora, az akkori Németország társadalmi szerkezetében és az abból fakadó ellentmondásokban kell keresnünk. De Hegel dialektikájának, dialektikus módszerének *jelentősége*, társadalmi szerepe, hatása túlmegy a feudalizmus és a burzsoázia ellentétein, túlmegy a német burzsoázia érdekein és forradalmi következményeket rejt magában.

A második módszertani követelmény az, hogy a tudomány és a világnézet társadalmi gyökereit és szerepét ne a tudósok és a filozófusok idevágó nézetei alapján ítéljük meg. Az egyéni tudat illuzionizmusának elve itt is uralkodik. Nevezetesen az illúzió abban áll, hogy az eszméknek nincsenek ún. társadalmi gyökerei. A marxizmus az eszmék eredetét nem az egyéni tudat elképzelései alapján állapítja meg, de — és ezt félreértések elkerülése végett újra és újra hangsúlyozni kell — az eszmék társadalmi eredetének megállapítása nem jelent számára értékítéletet. Nem azért veti el az idealizmust, mert az „osztályidegen származású”, hanem azért, mert az helytelen, tudománytalan.

A fizikai idealizmus befolyása a jelenkori fizikára a következő kérdést veti fel. Azt a tényt, hogy a fizikában a szubjektív idealizmus, az idealisztikus, szubjektivisztikus és indeterminisztikus interpretáció terjedt el, számos marxista irányú szerző közvetlenül és kizárólag osztályszempontok befolyásának tulajdonítja. Ezek szerint a fizikusok addig, amíg csak fizikusok, tisztán tudományos érdekeket tartanak szem előtt, de a burzsoázia hatása alá kerülnek, amikor elkezdnek filozofálni és idealisztikusan magyarázzák a kvantumelméletet, a relativitáselméletet, a világ véges vagy végtelen jellegét.

Valójában a helyzet sokkal bonyolultabb és leegyszerűsítésekkel nem lehet bonyolult összefüggéseket helyesen elemezni. Itt két mozzanatot kell egymástól megkülönböztetni. Az egyik: az idealizmus társadalmi gyökerei: Annak, hogy az idealizmus éppen az imperializmus korszakában hatolt be ilyen mélyen a fizikába, kétségtelenül társadalmi gyökerei vannak. De emellett nem szabad elfelejtenünk, hanem ellenkezőleg egész jelentőségében értékesítenünk kell Lenin mély megjegyzését: a filozófiai idealizmusnak vannak *ismeretelméleti* gyökerei is. Ez a megjegyzés éppen a vulgarizálás ellen irányul. A modern fizika idealisztikus interpretációjának szintén vannak ismeretelméleti gyökerei, ezeket ki kell elemezni, az ismeretelméleti interpretáció hibás jellegét fel kell tárni s helyes materialisztikus magyarázattal helyettesíteni! Ebben az esetben a marxista álláspont sokkal nagyobb meggyőző erővel fog hatni, mintha csak az osztály-gyökerek felmutatásával magyarázzuk az idealizmus elterjedését. Ugyanakkor ezáltal a legkevesbé sem gyengítjük, hanem nézetem szerint csak erősítjük az idealizmus bírálatának élességét.

A módszertani eljárás továbbá megköveteli, hogy különbséget tegyünk az eszmék eredete és társadalmi szerepe között. Ez az adott összefüggésben a következőt jelenti. A burzsoázia feltétlenül érdekelt a tudomány, nevezetesen a szubjektív idealizmus, a misztika, a fideizmus, a tudománytalan világnézet terjesztésében, és pedig a kapitalizmus és a szocializmus között folyó harc mai korszakában inkább érdekelt van, mint valaha. A burzsoázia számára az idealizmus világnézeti fegyver a marxizmus elleni ideológiai harcban. A burzsoáziának régebben e célra az idealisztikus filozófiai rendszerek

állottak rendelkezésére. A mi korunkat azonban a kapitalista országok ban a természettudomány és a technika rohamos fejlődése és a burzsoá filozófia hanyatlása, elkorcsosulása jellemzi s az ún. hivatásos filozófusoknak a széles tömegekre vajmi csekély hatásuk van. Ezzel szemben a természettudományoknak, de elsősorban az atomfizikának óriási tekintélye van. A burzsoázia ezért a reakciós idealizmus terjesztésében minden módon felhasználja és kihasználja egyes fizikusok filozófiai eltévelyedését, s a legszélesebb tömegnépszerűsítő irodalommal igyekszik megerősíteni a fizikai idealizmusnak, mint *antimaterializmusnak* társadalmi-világnézeti szerepét, hatását. Ezt a jelenséget érdemes külön szociológiai vizsgálat tárgyává tenni. Abban, hogy egy filozófiában kevéssé jártas fizikus, aki a dialektikus materializmust rendszerint nem ismeri, az uralkodó pozitívizmus hatása alá kerül, sokszor csak igen közvetve működnek társadalmi tényezők közre. Abban, hogy a nagy burzsoá világsajtó és rádió egyértelműleg a fizikai idealizmust terjeszti, az osztálybefolyás közvetlenül érvényesül.

A fizikai idealizmus eredeti formájában az ismeretelméleti pozitívizmus jelenkori változata. A tömeghasználatra szánt irodalomban, ahol a világnézeti hatás a döntő, az ismeretelméleti idealizmus ugrásszerűen *átcsap a szellem elsőbbségét, sőt egyedüli valóságát hirdető ontológiai, metafizikai idealizmusba, spiritualizmusba*. A nyugati nagytőkés sajtó újabban különösen fontosnak tartja a műszaki intelligencia ilyen irányú idealisztikus befolyásolását. Így pl. a svájci „Technische Rundschau”-ban a „General Motors Suisse S. A.” igazgatója a technikusokat arra buzdítja, hogy filozófiával foglalkozzanak. A folyóirat ennek a felhívásnak egy „világnézeti alap kutatás”-ról szóló cikkel eleget is kíván tenni. A cikk alap gondolata, hogy a világ nem anyagi, hanem szellemi jelleggel bír. A „bizonyítás” a következőképpen hangzik: „Az anyag az energia ideiglenes formája. Hogy mi az energia, azt nem tudjuk. Az energiát csak logikai hatásaiban ismerjük meg. Ily módon ma a Logos, a szellem mint végső valóság jelenik meg” (Technische Rundschau. 1956. No. 48.).

Egy másik példa. Az elemi részecskék kutatása az 1955—56. években egyéb eredmények között az *antiproton* és *antineutron* kísérleti igazolásához vezetett. A nagy francia napilap, a Le Monde tudományos rovatában ezt „Matière et antimatière” („Anyag és antianyag”) címen ismerteti. Világos, hogy ez tiszta szemfényvesztés, mert a proton és az antiproton, a neutron és az antineutron egyaránt elemi részecskék, az anyag megnyilvánulási formái és az „antianyag” kifejezésnek semmiféle tudományos értelme nincsen. Egyetlen értelme, célja: az olvasókkal elhitetni, hogy nincs anyag, vagy van valami anyagtalán, ami az anyag „megsemmisítése” útján jött létre.

A tudomány és a világnézet kapcsolata mind a világnézet fogalmának szűkebb, mind tágabb értelmében más jellegű a természettudomány és más a társadalmi tudományok területén. A világnézet a társadalomtudományokat, így a közgazdaságtudományt, a történettudományokat sokkal közvetlenebbül befolyásolja.

Mi következik ebből a társadalmi tudományok és a világnézetek viszonyára? Ha a világnézeteknek az igazsághoz való viszonyában formállogikai álláspontra helyezkedve azt mondjuk, hogy minden világnézet osztálymegkötöttsége folytán relativisztikusan feloldja a tudományos objektivitást, akkor két következtetés lehetséges. Vagy ki kell kapcsolni minden világnézeti hatást a társadalmi tudományok vizsgálataiban, vagy szkeptikus, relativisztikus módon kell megítélni a társadalmi tudományok lehetőségét, a tudományos

igazságot olyan fokon feltárni, mint a természettudományok. Az első következtetés lehetetlenséget követel, a második az ismert Scheler—Mannheim irányzat, a „tudásszociológia” relativizmusához vezetne. Ez pedig annyit jelentene, hogy a társadalomtudományok csak a politika kiszolgálói és a politika nem támaszkodhat a társadalomtudományokra.

Valójában ez a pesszimista alternatíva csak látszólagos. A marxista elmélet már nem egyszer tisztázta a kérdést. Az osztálykapcsolat a társadalomtudományban más viszonyt jelent a tudományos igazsághoz, aszerint, hogy a társadalom objektív törvényeinek feltárása egy osztály érdeke-e vagy ellentétben áll annak érdekeivel. Ezért mondhatta Lenin, hogy a materializmus tudatosan egy osztály, a proletariátus álláspontjára helyezkedik és ezért mondhatta ugyancsak Lenin, hogy a történelmi materializmus át van hatva az objektív igazság elismerésétől.

A harc a tudományos és a tudománytalan világnézet között tovább folyik. A tudomány szempontjából a harc jelentősége nem csökken, hanem fokozódik.

Nem véletlen, hogy a tudománynak óriási tekintélye mellett ma a tudománytalan világnézet is gyakran tudományos tógát ölt magára s az idealizmus mint pozitívizmus, formailag tudományos, sőt egzakt formulák nyelvén, matematikai formanyelv és szimbolika által kódosítva lép fel. Ez azonban csak külsőség. Ténylegesen a tudománytalan világnézet ma sokkal jobban összeshővődik a fideizmussal, mint az idealizmus régi korszakaiban, sőt még mint Mach idején. S ennek elsősorban, vagy legalábbis nagymértékben társadalmi okai vannak. A nemzetközi reakciónak olyan ideológiára van szüksége, amely minden módon korlátozza a tudományt világnézeti hivatásának teljesítésében és szaktudományi funkció teljesítésére szűkíti le lehetőségeit, a világnézeti szükségletek kielégítését pedig a vallásra, a misztikára, a szubjektív idealizmus változataira igyekszik átruházni. A tudományos világnézet híveinek feladata leleplezni az idealizmus kódosítását és feltárni annak társadalmi hátterét. A tudományos világnézet befolyásának erősödése nem spontán következménye a természettudományok fejlődésének. A tudományos világnézet döntő győzelmének elméleti feltétele a marxista materialista filozófia és a tudományok szoros együttműködése, társadalmi feltétele a szocializmus sikeres építése. Ugyanakkor azonban itt kölcsönhatás is áll fenn: a szocializmus győzelmének úgy nemzetközi, mint országos méretekben egyik és nem utolsó feltétele a tudományos világnézet befolyásának megerősödése, a tudománytalan és tudományellenes világnézetek befolyásának gyengülése.

IV. Világnézet és ideológia

Az előző fejtegetésekben már szó volt arról, hogy a világnézet fogalmát nem azonosíthatjuk a szűkebb értelemben vett filozófia fogalmával, hogy a tudományos világnézet e fogalom marxista értelmezésében magában foglalja a szocializmus, a kommunizmus tudományos alapjait. Másrészt a világnézet nem merül ki a társadalomra vonatkozó nézetek, elméletek összesítő szintézisében sem. Ez az értelmezése, amely szintén előfordul, leszűkíti a világnézet fogalmát, amelynek a természetre vonatkozó nézetek szerves részét alkotják.

A társadalomra, társadalmi rendszerek értékelésére, az erkölcsre, politikára vonatkozó nézetek összességét, egységét, szintézisét a jelenkori társa-

dalomtudományi terminológia általában ideológiának nevezi. Ez teljesen átment a közhasználatba. Szükséges, hogy a világnézet és az ideológia viszonyát pontosabban meghatározzuk. Ezután az időszerű ideológiai kérdések tudományos elemzésének előkészítését szolgáló néhány megjegyzés következik.

Az ideológia fogalmának értelmezése a marxista elmélet fejlődése folyamán megváltozott. Marx és Engels ideológia alatt a társadalmi valóságok az egyének tudatában való eltorzult visszatükrözését, a ferde vagy hamis tudatot értették s ennek a ferde tükrözésnek okát a tőkés társadalmi rendszerben, nevezetesen a fetiszizációban látták. Az ideológiának ez az értelmezése nem vonatkozott a szocializmus elméletére, a marxista elméletre. Az ideológia fogalmát ma a marxista irodalomban átfogóbb, szélesebb, az ellentéteket magában foglaló értelemben használjuk, kapitalista és szocialista ideológiáról, burzsoá, reformista és marxista—leninista ideológiáról beszélünk. Ez azt jelenti, hogy az ideológia éppenúgy lehet tudománytalan és tudományos ideológia, mint a világnézet lehet tudományos és tudománytalan világnézet.

Az ideológia tehát nem azonos a világnézettel, bár a közhasználatban a két kifejezést gyakran azonos értelemben használják. Az ideológiának éppenúgy osztálymeghatározottsága van, mint a világnézetnek. Az ideológia — azt mondhatjuk — a világnézet egyik alkotóeleme, a világnézet alkalmazása a társadalmi jelenségek felfogására, értékelésére. Éppen azért, mert a társadalmi valóságra, társadalmi kérdésekre vonatkozik, osztályjellege közvetlenebbül jut kifejezésre, nehezebben ködösíthető, mint a természet felfogásában megnyilvánuló világnézet osztálymeghatározottsága.

Napjainkban az ideológiai harc hallatlan kiéleződésével kapcsolatban számos vitás kérdés merül fel. A marxista—leninista ideológia kidolgozása és alkalmazása a burzsoá ideológiával folytatott harcban megy végbe. E harcnak két formája van. Az egyik a jelenkori burzsoá ideológia különböző tudományos (áltudományos) irányainak, alapvető tételeinek harcos bírálata, az antimarxista és antikommunista érvelés cáfolata. A másik a marxista ideológián belül folytatott harc a burzsoá ideológia hatása alatt kialakuló, vagy megújuló elhajlások ellen. Napjainkban elsősorban az alkotó marxizmus fejlődését akadályozó dogmatizmus és a jobboldali opportunizmus, a marxizmus alap-tételeit tagadó revizionizmus a marxista—leninista ideológia *belső* ellenségei. A döntő harc azonban, amint ezt a marxizmus klasszikusai mindig hangsúlyozták, a burzsoá és a marxista, szocialista ideológia között folyik s végső soron ennek megnyilvánulása a munkásmozgalmon vagy a párton belül folyó harc a szektariánizmus, a dogmatizmus, a skolasztika, illetve a reformizmus, a revizionizmus, az elvtelen eklekticizmus ellen.

Amint már fentebb szó volt róla, a burzsoázia ideológusai — tudósok, teológusok, írók, publicisták — csak a marxista—leninista ideológiát nevezik ideológiának, saját nézeteiket azonban nem tartják vagy nem nevezik ideológiának. Általában ideológiának olyan a társadalomra vonatkozó általános filozófiai, politikai, szociológiai nézeteket, illetve azok rendszerét nevezik, amelyeket egy osztály, illetve párt érdekei határoznak meg. Ezen az alapon a burzsoázia ideológusai számára két állásfoglalás lehetséges az ideológia kérdésében. Mindkét állásfoglalás „antiideológiai”, — lényegében valami tisztán negatívát, rosszat lát az ideológiában. Az egyik álláspont elismeri, hogy az ideológia osztálymeghatározottsága tény s ebből azt a következtetést vonja le, hogy mind a burzsoá társadalomtudomány, mind a marxizmus ideológiák, vagyis nem az objektív igazságot fejezik ki. Ez az álláspont tiszta

relativizmusához vezet. Ez volt az ún. tudásszociológia alaptétele, amelyet különböző formákban Scheler, Mannheim és mások fejtettek ki.

A „tudásszociológia” ideológiája bizonyos szolgáltatokat tett a burzsoáziának a marxizmus növekvő befolyásával szemben, de nem bizonyult eléggé hatékony fegyvernek s ma befolyását más irányok erősen visszaszorították. A burzsoá ideológusok ma általában azt a nézetet vallják, hogy az ő ideológiájuk — nem ideológia, az ő tudományuknak semmi köze az ideológiához. Az ideológia nézetük szerint nem egyeztethető össze a tudományos gondolkozással. Ez az ideológiaellenes irányzat uralkodik a jelenkori amerikai szociológiában s *lényegében* a marxizmus—leninizmus ideológiai térhódításától való félelmet tükrözi vissza. Meg kell azonban mondani, hogy a társadalomtudományok, és természetesen általában a tudományok művelői között a tőkés országokban nem csekély a száma azoknak sem, akik csakis azt a burzsoá ideológiát ismerik, amelynek elfogadását és szentesítését tőlük a hatóságok elvárják vagy éppen megkövetelik s ezeknél az ideológiától való tartózkodás jelszava nem egyszer passzív rezisztenciát is jelenthet. Az ideológiától való tartózkodás jelszava azonban félrevezető, ámitás vagy önámítás. Arthur K. Davis, a jelenkori amerikai szociológia alapos bírálóiban kimutatja, hogy az egyetemi szociológusok ún. orthodox iskolája szerint a tudomány és az ideológia között az egymást kizáró ellentét viszonya áll fenn, valójában azonban a szociológusok elvont, nem történeti skolasztikája, a másik oldalon pedig az empiristák adathalmazokban kimerülő tevékenysége egyformán osztálykötöttséget árul el. Davis helyesen állapítja meg, hogy az elmélet és a gyakorlat között a társadalomtudomány terén szakadék áll fenn s ennek magyarázatát abban látja, hogy a társadalomtudomány egyetemi művelői ideológia nélkül akarnak tudományt csinálni, ami nem lehetséges. A szerző szerint, ha a szociológia fejlődni akar, meg kell szüntetni a marxista elmélet akadémiai bojkottját.¹⁸

Ami áll az amerikai szociológiára, az érvényes általában a nyugati burzsoá tudomány viszonyára az ideológiához. Természetesen az angol, francia, olasz tudományok e téren is megvannak a maga sajátosságai. Így a marxista ideológia erős befolyása Franciaországban és Olaszországban arra kényszeríti a burzsoá ideológia képviselőit, hogy ne agyonhallgatással és bojkottal, hanem az antimarxista polémia fokozásával igyekezzenek szembeszállni a marxista eszme győzelmes előretörésével. *Közös* vonása azonban ennek az egész polemikus irodalomnak, hogy az ideológiát valami marxista—kommunista találmánynak minősítik, ellentétet látnak a párt és osztály által befolyásolt ideológia és az állítólag osztálykötöttségtől ment tudomány között.

Ez az alapvető tévedés, amelynek jó- vagy rosszhiszemű jellege e tekintetben nem döntő fontosságú.

A mi álláspontunkat nem szükséges újra részletesen kifejteni. A világnézetek két alaptípusa között fennálló lényeges, elvi különbségre vonatkozó megállapításaink teljes mértékben érvényesek az ideológiára nézve is. Nem az ideológia mint olyan áll ellentétben a tudományos igazsággal, hanem a burzsoá ideológia. A marxista—leninista ideológia viszont ugyanazon társadalmi okokból, amelyek következtében a burzsoá ideológia tudománytalan, a társadalmi elmélet és gyakorlat egyetlen valóban tudományos magyarázata, értelmezése, értékelése.

¹⁸ Arthur K. Davis Social theory and social problems. Philosophy and Phenomenological Research. Dec. 1957. Ilyen szabad hangú cikk megjelenése egy amerikai egyetemi folyóiratban ritkaság.

Mannheim Károly „Ideologie und Utopie” c. munkájával folytatott polémiaiában a következőket fejtettem ki:

„A marxizmus lényegét csak akkor érthetjük meg, ha kifejtjük a *burzsoázia osztályálláspontja* és a *proletariátus osztályálláspontja* között fennálló elvi különbséget. S hogy e különbséget teljesen világossá tegyük, fel kell tárnunk a proletariátus osztályálláspontjának különleges természetét.

Mannheim téved, amikor azt állítja, hogy a marxizmus önmagára nézve nem ismeri el osztályjellegű „megkötöttséget”. A marxizmus a forradalmi proletariátus álláspontja, elmélete, ideológiája. Tehát ugyanúgy osztályálláspont, mint a polgári ideológia? *Nem ugyanúgy!* A polgári ideológia nem azért „hamis tudat”, mert osztályálláspontot fejez ki, mert osztálytudat, hanem azért, mert *egy bizonyos* osztályálláspontot, ti. a *tőkés osztály álláspontját* fejezi ki s *erről* az álláspontból nézve a valóság szükségszerűleg hamisan, ferdén jelenik meg.

Egészen másképp áll a dolog a proletariátussal. A proletariátus osztályálláspontja nem „álláspont”, „szempont” e kifejezés divatossá vált szubjektív-visztikus értelmében, mely a megismerés idealisztikus korlátozását jelenti. A proletariátus tudatosított álláspontja *több, mint* álláspont és *több, mint* osztályálláspont, mert az egyoldalú osztályálláspont helyébe az univerzális álláspontot és az ennek megfelelő dialektikus gondolkodást lépteti... Ezért emelheti a proletariátus osztálytudatát kifejező elmélet, a marxizmus a dialektikus sokoldalúságot, egyetemességet alapelve. Ezért képviseli a marxizmus az összes haladó osztályok, az egész haladó emberiség társadalmi és szellemi érdekeit.”¹⁹

E megállapítások érvényessége a tudomány és ideológia viszonyának kérdésére önmagától adódik. Az igazságot kifejező ideológia és az igazságot kifejező tudomány között nincs semmiféle ellentét. Bizonyos értelemben ezért a marxista—leninista ideológia és a marxista—leninista társadalomtudomány azonos fogalmaknak is tekinthetők. Az ideológia azonban nemcsak a tudományban jut kifejezésre, hanem pl. művészi formákban is s ennyiben tágabb értelmezése is jogosult. Mi a jelen dolgozatban az ideológiával mint elmélettel foglalkozunk. Ebben a vonatkozásban a marxista—leninista ideológia és a marxista—leninista elmélet kifejezéseket egyértelműnek tekinthetjük a szocialista ideológia kifejezéssel, amely az utóbbi években a marxista irodalomban széles alkalmazást nyert. Világos azonban, hogy a szocialista ideológia alatt csak a tudományos szocializmus eszmevilágát és nem a szocializmus nevét jogtalanul használó szociáldemokrata, reformista, revizionista tanokat értjük. A szocialista ideológia kifejezés, ha ebben a szabatos értelemben használjuk, a legélesebben fejezi ki a burzsoá ideológiával való gyökeres szembeállítás, elvi ellentétesség mozzanatát.

A kapitalizmus és a szocializmus társadalmi rendszerének alapvető, kibékíthetetlen ellentéte határozza meg az ideológiák harcát: ez a harc a burzsoá és a szocialista, marxista—leninista ideológia harca.

Hibát jelent és veszélyes következményekkel jár, ha a különböző társadalmi rendszerek alapján álló államok békés együttélésének elvét úgy értelmezzük, hogy ez a burzsoá és szocialista, az antimarxista és a marxista ideológia között fennálló ellentét enyhüléséhez vezethet vagy éppen egy ilyen irányú fejlődést kellene támogatnunk. A jelenkori revizionizmust tápláló

¹⁹ Unter dem Banner des Marxismus 1930. Marxizmus és logika. Bp. 1946.

különböző tendenciák között ez is szerepet játszott és talán nem is jelentéktelen szerepet.

A marxista—leninista ideológia nem veszít, hanem nyer azzal, ha a burzsoá irányzatok képviselőivel folytatott vitákban próbára tesszük ütőerejét. De ennek sohasem szabad odavezetni, hogy elméleti, eszmei engedményeket tegyünk a marxizmus következetes alkalmazásának rovására.

Napjainkban a burzsoá ideológia nyílt és közvetlen megnyilatkozásaival folytatott harcnál nem kisebb jelentőségű s adott helyzetekben *döntő jelentőségű* a marxista—leninista elméletnek a marxista munkáspártokon és a munkásmozgalmon belül előforduló eltorzításával szemben folytatott harc. Amint már szó volt róla, napjainkban ezek az elhajlások és torzítások a dogmatizmus és a revizionizmus formájában jelennek meg. A főveszélyt napjainkban a revizionizmus jelenti.

A dogmatizmus és a revizionizmus politikai-ideológiai tartalmát itt nem fogom részletesen tárgyalni. Nem tartom szükségesnek, hogy egy filozófiai folyóiratban megismételjük azt, ami a politikai dokumentumokban úgy nemzetközi, mint magyar vonatkozásban sokkal alaposabban és részletesebb megvilágítást nyert. Ami személyes álláspontomat illeti, legyen szabad „Az élő leninizmus” címen 1957. április 19-én tartott akadémiai előadásomra és „A Magyar Tudományos Akadémia Nagygyűlése elé” c. cikkemre (Népszabadság 1957. dec. 15.) hivatkoznom.

Ezzel szemben egy filozófiai folyóiratban igenis foglalkozni kell nemcsak a nyílt burzsoá ideológia filozófiai vonatkozásával, hanem a dogmatizmus és a revizionizmus filozófiai hátterével, filozófiai megnyilatkozásaival, általában filozófiai vonatkozásaival. Ez szükséges, mert a filozófiai és a politikai ideológia ugyan nem azonosak egymással, de nem is választhatók el kínai fallal egymástól. A politikai nézeteknek megvannak a maguk világnézeti gyökerei s a filozófiai eszmék sokszor a közvetítések hosszú során át, máskor közvetlenül politikai következtetésekben nyernek gyakorlati értelmet.

A hazai marxista filozófia fejlődése szempontjából ezen általános szempontokhoz hozzájárul az a tény, hogy a szektás politika és a jobboldali revizionista, a marxizmus—leninizmus alapjainak megtagadásába átvezető irányzat következményeit filozófiai vonatkozásaiban is meg kell vizsgálni. A magyar, de a nemzetközi filozófiai és általában ideológiai élet szempontjából fontos kérdés Lukács György 1956. évi politikai állásfoglalásának és filozófiai nézeteinek összefüggése. Ez a kérdés távolról sem személyes kérdés, gondos vizsgálatot és alapos megvitatást igényel. A feladat abban áll, hogy Lukács politikai hibáinak és filozófiai nézeteinek tényleges összefüggését kritikai elemzéssel feltárjuk, s ugyanakkor filozófiai munkásságának pozitív eredményeit megfelelő marxista tárgyilagossággal értékeljük. Ez az elemzés külön munkát igényel.

Ami a dogmatizmus és a revizionizmus filozófiai alapjait illeti, azok távolról sem olyan különbözőek, mint azt a két irányzat gyakorlati szembeállításából visszamenőleg következtetni lehetne. Sőt, ha visszamenő következtetésről szó lehet, inkább arra kell következtetnünk, hogy a filozófiai alap közös jellegének a gyakorlatban is bizonyos, bár a látszat által eltakart közös vonások felelnek meg. Nevezetesen: a dogmatizmus éppoly kevésbé ragaszkodik a marxizmus tanításának szelleméhez (legfeljebb betűjéhez), mint a revizionizmus és a revizionizmus legmélyebb lényegében szintén dogmatikus: csak nem marxi—lenini eszméket, hanem burzsoá eszméket

emel dogmákká. Lenin ilyen értelemben bírálta „Állam és forradalom” c. művében és más munkáiban a II. Internacionálé vezéreinek sablonos, halott, ellenforradalmivá vált dogmatizmusát.

Milyen közös filozófiai alapról van szó? A dogmatizmus és a revizionizmus közös alapja: idealizmus. Az idealizmus negatív formában a társadalmi valóság ignorálását, a tömegektől való elszakadást, pozitív formában a kiagyalt konstrukciókból, vagyis nem a materiális valóságból, hanem „eszmékből”, dogmákból, kívánságokból, vágyakból való kiindulást jelenti. *Szubjektivizmus és voluntarizmus* — ez volt hazánkban a szektás dogmatizmus filozófiai alapja s — mutatis mutandis — az idealizmusnak ezzel rokon változata, a társadalmi valóság realitásának szubjektív elképzelésekkel való helyettesítése, meghamisítása a revizionizmus filozófiai alapja. Egyébként a munkásmozgalom történetéből tudjuk, hogy számos esetben a szélső „baloldali” szektariánizmus képviselői a szélső jobboldali oportunizmus szószólóivá váltak, vagy egyenesen a burzsoá reformizmus karjaiba menekültek.

A filozófiai vonatkozások vizsgálata gyakorlati szempontból is tanulságos. Legyen szabad itt egy személyes tapasztalatomat felhoznom. 1957 július havában részt vettem a Varsóban megrendezett nemzetközi filozófiai találkozón. A vitákban élesen szemben állott egymással a burzsoá filozófia és a marxista tábor. S ezekben a rendkívül kiélezett vitákban a fiatal lengyel revizionista filozófusok egyértelműleg egységfrontban léptek fel az angol—amerikai — francia polgári filozófusokkal, s ezt még csak nem is nevezhattük részükről elvtelenségnek. A lengyel revizionisták e gyászos fellépése valóban intő például szolgálhat azok számára, akik hajlandók lebecsülni a revizionizmus veszélyét addig, amíg az „csak” filozófiai-ideológiai tendencia. A valóság az, hogy a filozófia itt ugyanúgy átmegy politikába, mint a politika — ez esetben a revizionizmus politikája — átmegy filozófiába.

A politika és filozófia kölcsönhatásának azonban nemcsak ilyen negatív, hanem pozitív formái is vannak. Ez a marxista—leninista filozófia és a kommunista pártok politikája között fennálló kölcsönhatás. Ezt a kapcsolatot minél bensőbbé, minél konkrétebbé tenni — ez napjainkban a marxista—leninista filozófia nem könnyű, de annál fontosabb feladata. Eredményes megoldásához az út egész filozófiai munkánk elmélyítésén, a tudományos világnézet problémáinak sokoldalú kidolgozásán, a lenini filozófiai hagyaték konkrét felhasználásán, a marxista filozófia alkotó szellemű továbbfejlesztésén keresztül vezet.

НАУКА — МИРОВОЗЗРЕНИЕ — ИДЕОЛОГИЯ

Бела Фогараши

Антинаучное, идеалистическое, иррационалистическое, индетерминистское мировоззрение принципиально противостоит развитию науки и мировоззрению, способствующему развитию науки, и объединяющему результаты науки материалистическому, рационалистическому детерминистскому, то-есть научному мировоззрению. История науки и философии свидетельствует о том, что чем больше развиваются отдельные отрасли науки, тем лучше вытесняется из них антинаучное мировоззрение.

В наши дни особенно важна постановка и выяснение этих вопросов, потому что много ученых являются сторонниками так называемой «нейтральности мировоззрения» и считают, что для их науки вопросы мировоззрения не имеют никакого значения. Другие ученые, например сторонники физического идеализма — открыто занимают позицию идеалистического мировоззрения, которое принципиально противостоит науке.

Для осуществления взаимодействия мировоззрения и науки важнейшие задачи следующие: 1. разработка вопросов, связанных с применением диалектического метода;

2. развивать дальше теории диалектического материализма на основе современной науки, в первую очередь, на основе результатов физики и биологии; 3. совместное отражение мировоззренческой оффензивы, нападающей на научность.

В связи с последней задачей, статья выясняет понятие идеологии, затуманное буржуазной философией. Идеология является одной составной частью мировоззрения. Это применение мировоззрения при восприятии и оценки общественных явлений. В понятие идеологии входит одинаково его научное или антинаучное видоизменение.

Буржуазная философская махинация в связи с понятием идеологии начинается в 20—30-ых годах знанием-социологией (Шелер, Маннхейм). Эта теория проповедовала классовую определенность, значит (по ее мнению) пристрастие, субъективность каждой идеологии и так отвергала научную ценность марксизма и буржуазной социологии. Сейчас буржуазные социологи изменили свою тактику и считают только марксизм идеологией, отбрасывая последнюю как «марксистское-коммунистическое изобретение». Конечно есть и на западе такие буржуазные социологи, которые пробиваются сквозь искусственную преграду между идеологией и наукой, — которые осознали, что эта теория только маневр, дискредитирующий марксизм.

Ревизионизм и догматизм, которые якобы противопоставлены друг-другу — имеют общую философскую основу, — идеализм, и в нем субъективизм и волюнтаризм. Неправильный взгляд, по которому ревизионизм не опасен до тех пор, пока он проявляется «только» в философии. На варшавском международном философском совещании (июнь 1957) некоторые польские философы ревизионисты — например Колаковский — в острых философских спорах между буржуазным и социалистическим лагерем стали на сторону английских, американских и французских философов. И так философия переходит в политику как и ревизионистская политика переходит в философию.

Конец статьи призывает представителей науки и философии к многосторонней разработке вопросов научного мировоззрения, в духе творческого марксизма.

SCIENCE — WORLD VIEW — IDEOLOGY

Béla Fogarasi

The pseudoscientific, idealistic, irrationalistic, indeterministic world view is in principle opposed to the development of science and thus to the materialistic, rationalistic, deterministic world view, which furthers the science and summarizes the results of that, in one word: it is opposed to the scientific world view. The history of science and philosophy gives evidence of the fact, that with the progress of the development of different sciences the pseudoscientific world view will be forced more and more to give up its place in the domain of these sciences.

The raising and clearing up of these fundamental questions is today specially important, when there are numerous scientists who believe in the "ideological neutrality" — as it is called —, saying that ideological questions are of no significance for their science. Other scientists — for example the adherents of physical idealism — carry openly the opinions of the idealistic world view.

In order to establish a cooperation between world view and science, the most important tasks are: 1. The elaboration of the questions concerning the application of the dialectical method; 2. the further development and improvement of the theory of knowledge (epistemology) of the dialectical materialism on the basis of modern contemporary science, and above all on the basis of the results of biology and physics; 3. the common forcing back of the ideological onslaught directed against the spirit of science itself.

In relation to this latest task the study throws light on the concept of ideology confused by the bourgeois philosophy. Ideology is one component of the world view, the adaption of the world view to the valuation and perception of social occurrences. The concept of ideology incorporates both the scientific and the pseudoscientific types of that.

The bourgeois philosophical machination concerning the concept of ideology began in the twenties and thirties with the sociology of knowledge (Scheler, Mannheim). This theory professed that all ideologies are class-determined, consequently prejudiced, par-

tial and subjective ; and hence this theory threw the scientific value of the Marxist and the bourgeois ideology equally overboard. But the bourgeois sociologists changed their tactics and regard today only the Marxism as an ideology condemning it a "Marxist-communist contrivance". In the West there are of course bourgeois sociologists who break through this false dividing wall built in between ideology and science, who recognized that this theory is nothing else than a manoeuvre directed against Marxism in order to ruin its reputation.

Revisionism and dogmatism—which are seemingly opposed to one another—have their common philosophical ground: idealism, and within this subjectivism and voluntarism. It is wrongly believed that revisionism is not dangerous until it appears "only" in philosophical form. At the International Congress of Philosophy in Warsaw (1957) in the strained discussion between the camps of the bourgeois and socialist philosophers some Polish revisionist philosophers — for example Kolakowski — entered into a common front with the western (English, French, American) philosophers. Philosophy passes over to politics just as revisionist policy passes over to philosophy.

As a conclusion, the study calls upon the representatives of science and philosophy to a many-sided and extensive elaboration of the questions of scientific world view,—to an elaboration of these questions in the spirit of creative and constructive Marxism.

WISSENSCHAFT — WELTANSCHAUUNG — IDEOLOGIE

Béla Fogarasi

Die unwissenschaftliche, idealistische, irrationalistische, indeterministische Weltanschauung steht prinzipiell der Entwicklung der Wissenschaft und der Weltanschauung, die die Entwicklung der Wissenschaft fördert sowie der materialistischen, rationalistischen, deterministischen Weltanschauung, die die Resultate der Wissenschaft zusammenfasst, mit einem Wort, sie steht der wissenschaftlichen Weltanschauung, gegenüber. Die Geschichte der Wissenschaften und der Philosophie beweist, dass je weiter die Entwicklung der einzelnen Wissenszweige fortschreitet, um so mehr die unwissenschaftliche Weltanschauung aus diesen Gebieten verdrängt wird.

Die Aufwerfung und Klärung dieser grundlegenden Fragen ist heute besonders wichtig, wo sich zahlreiche Gelehrte zur sogenannten »Weltanschaulichen Neutralität« bekennen und wähnen, dass für ihre eigene Wissenschaft die weltanschaulichen Fragen keine Bedeutung haben. Andere Gelehrte wieder, wie zum Beispiel, die Anhänger des physikalischen Idealismus, stellen sich offen auf den Standpunkt der idealistischen Weltanschauung, die prinzipiell mit der Wissenschaft im Widerspruch steht.

Die wichtigsten Aufgaben zwecks Realisierung einer Zusammenarbeit von Weltanschauung und Wissenschaft sind die folgenden: 1. Ausarbeitung der Probleme, die mit der Anwendung der dialektischen Methode zusammenhängen; 2. Weiterentwicklung der Erkenntnistheorie des dialektischen Materialismus auf Grund der Ergebnisse der gegenwärtigen Wissenschaft, in erster Reiche der Physik und der Biologie; 3. gemeinsame Abwehr der weltanschaulichen Offensive, die gegen den Geist der Wissenschaftlichkeit entfesselt wurde.

Im Zusammenhang mit dieser letzteren Aufgabe klärt die vorliegende Studie den Begriff der Ideologie, der von der bürgerlichen Philosophie vernebelt wurde. Die Ideologie ist ein Bestandteil der Weltanschauung, sie ist die Anwendung der Weltanschauung in Deutung und Bewertung der gesellschaftlichen Erscheinungen. Der Begriff der Ideologie umfasst gleicherweise die wissenschaftliche Art wie auch ihre unwissenschaftlichen Abarten.

Die bürgerlich-philosophischen Machenschaften setzten gegen den Begriff der Ideologie in den 20er und 30er Jahren mit der Wissenssoziologie ein (Scheler, Mannheim). Diese Theorie verkündete die klassenbedingte Determinierung, also (ihrer Ansicht nach) Voreingenommenheit, Subjektivität jeder Ideologie, und lehnte demnach sowohl den Wert des wissenschaftlichen Marxismus als auch der bürgerlichen Soziologie ab. Heute haben die bürgerlichen Soziologen ihre Taktik geändert und halten nur noch den Marxismus für eine Ideologie und stempeln ihn zu »einer marxistisch-kommunistischen Erfindung«. Natürlich gibt es im Westen auch solche bürgerlichen Soziologen, die diese Scheidewand zwischen Ideologie und Wissenschaft durchbrechen, die erkannt haben, dass diese Theorie nur ein Manöver sei, um den Marxismus unmöglich zu machen.

Revisionismus und Dogmatismus — die scheinbar als zwei Extremitäten einander gegenüberstehen — haben ihre gemeinsame philosophische Grundlage, nämlich den Idealismus, und innerhalb desselben den Subjektivismus und den Voluntarismus. Falsch ist die Ansicht, wonach der Revisionismus nicht gefährlich sei, solange er »nur« in philosophischer Form auftritt. Auf der internationalen philosophischen Beratung in Warschau (Juli 1957) haben einige polnische revisionistische Philosophen — z. B. Kolakowski — in den scharfen Diskussionen zwischen dem sozialistischen und bürgerlichen philosophischen Lager mit den englischen, den amerikanischen und den französischen Philosophen eine Einheitsfront gebildet. Und so geht die Philosophie in die Politik über, ebenso wie auch die revisionistische Politik in die Philosophie übergeht.

Abschliessend fordert der Verfasser der Studie die Vertreter der Wissenschaft und der Philosophie zur vielseitigen Ausarbeitung der Fragen der wissenschaftlichen Weltanschauung im Geiste des schöpferischen Marxismus auf.